

پيشهاتين سياسى و لهشكهرى ل دهقرا به هدينان ۱۹۸۸-۱۹۹۱ خواندنهكا ميژوويى و سياسى

سلیمان شفيق توفيق¹ * و هوگر طاهر توفيق²

¹ پشكا جوگرافى، كۆليزا پەرومردە، زانكۆيا زاخۆ، زاخۆ، هەريما كوردستانى-عيراق. (sulaiman.tawfeeq@uoz.edu.krd)

² پشكا كوردناسى، كۆليزا زمانان، زانكۆيا نەوروز، دھۆك، هەريما كوردستانى-عيراق. (hoger.taher@nawroz.edu.krd)

وەرگرتن: 2026/03 2026/03 پەسەندكرن: 2026/06 بەلاڤكرن: <https://doi.org/10.26436/hjuoz.2026.14.2.1802>

پوخته:

دناڤهرا سالين 1988-1991 دا دناڤ ئەوان پيشهاتين هەستيارين ب سەر عيراقيدا هاتين، رەوشا سياسى و لهشكهرى يا دهقرا به هدينان ب شيوهيكى گشتى زۆر هەستيار ببوو ئەف چەندە دزڤريت بۆ ئەوان كړيارين لهشكهرى ئەوين حكومهتا عيراقى ب دژى خەلكى كوردستانى ب گشتى و خەلكى دهقراى ب تايهتى ئەنجامدين. چونكى ل ئەوى دەميدا جۆره قالايهكا سياسى ل دهقراى هاتبوو پيش، هيزين كوردى كونترۆلهكا وەسا بهيز ل سەر دهقرايدا نەمابوو، بشين بەرسنگى هيزين عيراقى بگرن، دگهل هەنديدا هيزين لايەنين سياسى ب شيوهيكى گرووپين پارتيزانى خۆ نيزيكى سنووران دكرن داکو رەوشا دهقراى ب هەلسەنگين، دەست بریکخستين نەينى بگەن و چالاكيين پارتيزانى ب دژى هيزين عيراقى ل دهقراى ئەنجامدەن، ب تايهتى پستى ژ ئەنجامى هيزشا عيراقى بۆ سەر كۆيتى گورانكارين سياسى ل عيراقى پەيدا بوو. هيزين كوردى هەولدا مفايى ژ ئەقان كاودانين نوين درۆست بوين بيين و خو ئامادەكر بۆ درۆستكرنا پەيوەنديين ب خەلكى بۆ سەر هلدان ل سەر انسەرى دهقرا به هدينان، هەورەسا فەكولين دى باس ل پەيوەنديين وان دگهل جەماهرى كەت، ئەو پيشهاتين سياسى و لهشكهرى بين ل ئەوى ماوهى ل دهقراى هاتين پيش ب شيوهيكى رۆن فەشارتى مایه و ئەف فەكولينە هەولدهت ب شيوهيكى زانستيانە هويركار بيان بەت سەر ئەف قوناغا هەستيار.

نارمانجا سەرەكى يا ئەف فەكولينى دياركرنا ئەوان پيشهاتانە بين ژ ئەنجامين چالاكيين سياسى و لهشكهرى بين عيراقى ل دهقراى هاتين پيش، ديسان دياركرن پيشهاتين ب سەر كوردان و لايەنين سياسى بين كورداندا هاتين، چونكى ئەو پيشهاتين ل دهقراى هاتين پيش دەر فەتەكا زيرين بۆ هيزين كوردى هينا پيش دا جارەكا دى دەست ب ريكخستن و چالاكيين سياسى بگەن و كاريگەريهكا راستەوخو كره سەر هەستى خەلكى دهقراى دا ب دژى هيزين عيراقى چالاكيين پارتيزانى ئەنجامدەن.

پەيفين سەرەكى: ئەنفال، بە هدينان، پيشمەرگە، بەرەين كوردستانى، هيزين پەكهكى.

بوو ئەگەرى ژ نافرنا خەباتا گەلى كورد و پشتى ئەوى زۆردارىي پيشمەرگە شيان خوه ريكبخنهفه و بەر هەفيان بۆ بۆ درۆستكرنا مەفرەهين پارتيزانى بگەن و بهنيرنه كوردستانى دهقرا و چيايين سنورى ببونه بنگه ه سەنگەرين پيشمەرگەى .

گرنگيا بابەتى د هندی دايه ماوى دناڤهرا سالين ۱۹۸۸-۱۹۹۱ى دا، دەمەكى گەلهك گرنگ و چارەنڤيساز بوو د دبرۆكا خەباتا گەلى كورد د و ب تايهت پيشمەرگەى دا. ئەف قوناغه ب روودانين مەزن و كاريگەر دەستنيشان كريبه، كۆ رۆلهكى سەرەكى هەبوويه د گوهورينين سياسى بين دهقراى دا، ئەف فەكولينە دى گرنگيا خەباتا پيشمەرگەى د ئەف قوناغى دا ب تايهتى د رووى دووباره بەرخودانى ل دژى دەستهلالاتدرايبا عيراقى كەت.

پيشهكى

پرسا كوردى دهينه هژمارتن نيك ژ گرنكترين ئەگەرين كاريگەرى ل سەر وينەكرنا نەخشى سياسى ل عيراقى هەى، ئەف فەكولينە قوناغهكا گرنگ و هەستيار ژ دبرۆكا خەباتا نەتەوى يا كوردان ل عيراقى ددەته دياركرن، كۆ نيك ژ دژوارترين قوناغين خەباتا رزكاريوخوازا كوردى بوو د هەمان دەمدا چارەنڤيسازترين قوناغين ميژوويا گەلى كورد دهينه هژمارتن ئەف قوناغا ب كارەساتين ئەنفالان دەستنيڤدكەت، كۆ تيدا حكومهتا بەعس ب هەمى هيزا خوه و بكارنينانا چەكى قەدەغەكرى هەول دا بزاڤا رزگاريوخوازا كوردى ژ نافيڤيتە د ئەنجامى قان هەواندا ب هزاران گوند هاتنه ويرانكرن ژ ماريهكا زۆرا كوردان بوونه پەناڤەر ب دەهان هزار كەس هاتنه بى سەر شوينكرن، لى ئەف چەندە نه

* فەكولەرى بەرپرس.

This is an open access under a CC BY-NC-SA 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>)

دنهان پم تووكان دا پيزانين گشتي دمر باره ي رموشا سياسي يا كوردستاني و دهقمرئ هاتينه رڼوكرن و مفايهكئ باش گه هاندبیه ئهقئ فهكوليني. ديسان فهكوليني مفا ژ چندين بيمو مرييان و مرگرتيه و هك بيمو مرييان جمال مورتكه (چيا خوي دمنوسنيتهوه) و محمد محسن كتاني (كاتي لولهي تفنگ دهبيته قهلم) دنهان بيمو مرييان زانيارين گرنك دمر باره ي رموشا سياسي و لهشكمرئ يا كوردستاني هاتينه دياركرن و بباشي باسئ دهقمرئ كريبه. همرهسا بو زنگينكرنا مزارين فهكوليني چندين چافينكهقنن ژي هاتينه نجامدان و بووينه هاريكار بو رڼوكرنا روودانين دهقمرئ ب شيوهيهكئ ريڅكستي.

ميتودولژيا فهكوليني، نهف فهكولينه پشئا خو ب ميتودا ميژوويي-شروقهكار گريدهت پرؤسهيا كومكرن و پشتر استكرنا پيزانينان ل سمر نهان بنياتين سمرهكي هاتيه، ديدارين ميداني نجامدانان ههقيمينين راستهوخو دگهل وان كهسايهتياين كو وهك شاهدحاليين د ناف روودانان دا ناماده بووين ب ممره ما بدهستقهيانان پيزانينان بو پشتر استكرنا پيزانين ميداني، ديسان شروقهكارنا بهلگه ناميان، ليگريان و شروقهكارنا كوور بو بهلگه نامييين ميژوويي ب ممره ما دمرئنانا وان داتا و پيزانينان دكهفته د چوارچوئي بابيهي فهكوليني دا، هلسهنگانن و پشتر استكرن، بكار نينانان نهان نامرانان ب ممره ما ههقيهكرني و مسوگهكرنا دروستي و راستگويان وان پيزانينان د فهكوليني دا هاتين.

تهوهري نيكي: پيشهاتين سياسي و لهشكمرئ بين كوردستاني ۱۹۸۸.

پرسا كورد وهك كارمكترهكئ سمرهكي و كاريگه ر كيشانان نهخشئ سياسي بي عيراقئ دا دهينه همر مارتن نهف پرسه ل سمر ئاستئ همرئمي، بوويه نهگهري ليكننزيكيون و نيمز اكرنا ريكهفتنامييين ستراتيژي د ناقبره وان دمولهتئين رور ههلاتا ناقين دا بين كو نهخوا كورد نيدا دژيت، د ههمان دهما ديبته نهگهري پيدا بونا جهنگ و ناريشمان دناقبره ئواندا مينا شمري عيراق و ئيران ۱۹۸۰-۱۹۸۸، روودانا جهنگئ عيراق - ئيراني بو پيشممرهكي دمرهفتهكا زيرين بوو، چونكي سويا و هيزين چهكدارين عيراقئ نهشيان ب ئهري رنگئ بمرئ هيزشان بيانه سمر پيشممرهكي، ديسان لهشكمرئ خوه وهك بهري د كوردستاني دا جهگير بكهت، ب توند بوونا شمري، عيراق پندقي بوو بهشهك ژ هيزا خوه يا لهشكمرئ ژ كوردستاني فهكيشيت و بيته ميدانا شمري دگهل ئيرانئ، بو مفا و مرگرتن ژ نهقئ دمرهفتهي، پيشممرهكي بكارهينانان ههمو هيز و شيانين خوه ب دژي هيز و دامودزگههين حكومتهئ ل كوردستاني رابوو، لهوا چالاكياين پيشممرهكي بهرهف زندهبوونا چوون (مستهفا، ۲۰۱۳، ۲۵). ل ئهري دهمي دا چندين شمريين گران دناقبره هيزين پيشممرهكي و حكومتهئ رويدان مينا داستانا كاني ماسي و ديزهلوئي گهلهك داستان و شمريين دي، نهقئ چندي ژي بارودوخي لهشكمرئ عيراقئ ئهري ل دهقمرئ مابي نهخوش كر (ابو كوفان، ۱۹۵۹، ۲۶-۶-۲۰۲۴). نهقئ رمنكي ديار دببت پيشممرهكي دقيا دهليقي ژ نهقئ بوشايا ل دهقمرئ دروست بوي بيين جهين ستراتيژي بين سمر سنوري بگريت داكو ريكا هاتن و چوونئ و گه هاندنا هاريكار بيان بو ئهوان ب ساناهي ليهييت دبرامبهردا حكومتهئ ژي دقيا پتر ئهوان

نهگهريين ههلبز ارتنا نهقئ بابيهي، نهف قوناغه ب نيك ژ همره دژوارترين و ههستيارترين قوناغين ميژوويي ههقيمرا گهلي كورد ل دهقمره بههدينان دهينه همر مارتن، دهسپيكرنا وي ب (نهفالا بههدينان ۱۹۸۸)، ژ بهر پندقييا فهكوليني د پيلانين لهشكمرئ بين حكومته عيراقئ دا، ب تاييهت قوناغا ههشتمئ يا نهفالن شروقهكارنا تهكتيكن لهشكمرئ بين ل دژي دهقمره بههدينان دي نجامين گرنك دهت، زيدهباري، نهف ماويه لايهني سياسي بي ناقدهولتهي بي بهيز بخو فه دگريت ب تاييهت پشتي شمري كهدافي بي دووي فهكولين د فان پيشهاتان دا گرنگيا سياسي يا دهقمره بههدينان د هاو كيشهينان دهقمرئ دا ديار دكهت.

سهبارت پيكهاتا فهكوليني، تهوهري نيكي باس ل پيشهاتين سياسي و لهشكمرئ بين كوردستاني ل سالا ۱۹۸۸ دكهت كو د ئهوي قوناغي دا كوردستان كهفت بوو بهر ههوين نهفالن ب خرابترين شيوه رهفتار دگهل كوردان و دهقمرين كوردی دهاته كرن، تهوهري دووي باس ل قوناغا ۱۹۸۹ دكهت دووباره خوه ريڅكستا هيزين پيمهگرهه دروستكرنا مفرمزين پارتيزاني و هنارتنا وان بو ناف وهلاتي، تهوهري سيئ بي دوماهي باس ل خوه نامادهكرنا پارتين سياسي بين كوردی دكهت بو سمر هلدانا بهارا ۱۹۹۱.

نهف فهكولينه دي همولدهت بهرسقا هندهك پرسيارين گريديي ب نهقئ مزاريقه دهت مينا كاريگهريا ههوين نهفالن ل سمر ريڅكستا هيزين كوردی چاوا بوو؟ ئايا هيزين كوردی ب چ شيوه بزا فدرن چالاكياين سياسي ب دژي هيزين عيراقئ نجامهدهن؟ ئايا كاريگهرييا نهوان پيشهاتين ل عيراقئ پيدا بووين ب چ رنگ كاريگهريا خو كر بوو سمر هيزا ئهوي ل دهقمرئ و كوردان ب ستراتيژي همولدا بخو مفايي ژ نهوان پيشهاتان و مرگرن؟ ئايا لايهين سياسي بين كوردی بو ب دهستقههينان مافين خو بين نهتمهويي چ پينگاف هاقين؟ ئايا كار هلدانا حكومته عيراقئ بهرامبهري نهوان پيشهاتين ل دهقمرئ هاتين پيش چاوا بوو؟ بدهت.

سهبارت ئاستهنگين فهكوليني، نيك ژ ممرنترين ئاستهنگان، بهرمبوونا دوكومينتين فرمي بين سمر بازي و كارگيري بين وي سمر دهمي به گريديي ب دهقمره بههدينان فه، زوربهيا نرشيفين حكومته عيراقئ ل سالا ۱۹۹۱ ل دهقمرئ هاتنه تيكدان نهفه ژي فهكوليري نهچار دكهت كو ب زمحهتمهكا ممرن ل دويق بهلگه نامين رهسمن و نه بهلافكري بگرييت، ديسان پشتبهستن ب ميژوويي زارمكي و چافينكهفتينان دگهل شاهدحالان، ئاستهنگين ژبيركرن يان تيكهلبوونا رووداوان ل دهق كهسان دروست دكهت، لهوا فهكولير پندقي ب هديئ به كو همر زانياريهك د چندين فلتهرين زانستي دا ببوريت دا كو راستيا ميژوويي وهك خو بپاريزيت.

دنهقئ فهكولينييا پشت بهست ب چندين ژندهران هاتيه كرن وهك بهلگه نامين دمز گههين نهمني، د نهان بهلگه نامياندان پيزانين هوير دمر باره ي لقبين چهكدارين پهكهكي و پيمو مندين وان ل گهل حكومته عيراقئ و هيزين پيشممرهكي هاتيه، ديسان پم تووكان ئاراس عهبدولرحمان مستهفا (راپمريني ئاداراي ۱۹۹۱) له باشوري كوردستان ليكولينهويهكي ميژوويي سياسييه، ديسان پم تووكان زوزان ناسر مستهفا (نوپراسيونين نهفالي ل كوردستاني دمر نهجام و كار دانهفه ۲۳ شوباتا - ئهليلي ۱۹۸۸)، فهكولينهكا ميژوويي

هەزيرين پيشمەرگه‌ی دكهن و پيندڤيين ئەوان يين خوارنئ بۆ دايندكهن، ژ بەر هەندئ هەولدا خەلكئ گوندان بۆ كۆمەلگەهان قەگۆ هەزيرت دا بەر پين پيشمەرگه‌ی تەنگ كهن و نەچارين خۆ رادەستی هەزيرين عيراقئ بكن و ئەوان دەڤهران چۆل بكن. ژ بو جئ بەجێكرنا پلان و بريارين خو دەستەهلاتدارين عيراقئ دەست ب ئەنجامدانا هەوين ئەنڤالان ب دژئ كوردان كر، وەك دووماهئ قوناغا پڕۆسسيئا ژ ناڤيرن و قركرنا گەلئ كورد(مستەفا، 2013، 84) ئەگەر بەرئ خو بەدين نەخشئ ئوپراسونين ئەنڤالئ، دئ بينن سەرجمئ ئەفان دەڤهران دەڤهرين گرنك و ستراتيجئ بوون، مينا بنگه‌ه و باره‌گايين سەرهمئ بين نيكه‌تئ و پارتي، بو وينه، نارمانجا سەرهمئ ئوپراسونين ئەنڤالئ نيكه‌تئ داگيركرنا دولا جافايه‌تئ بوو، گرنكترين دەزگه‌هين نيكه‌تئئ د ئەقئ دوليدا بوون(سالح، 2002، 53)، هيرشا نيكه‌تئ ژ ئەنڤالا هەشتئ بۆ سەر گەلئئ زيوه شكان بنگه‌هئ لەقا نيكه‌تئ پارتي بوو(مستەفا، 2013، 140).

پشتئ قوناغا دەست پيكي يا خو ئەمادەكرنئ ژ لايئ حكومەتا عيراقئ قە بۆ ئەنجامدانا ئەنڤالان، هەوين ئەنڤالان ب هەشت قوناغان ل هەشت دەڤهرين جۆدا جۆدا بين كوردستاني دەستپيكر، ل 23 شوبات تا 19 ئادارا 1988 دەست ب نەه‌لانا سەركر دايه‌تيا نيكه‌تئ نشتيماني كوردستان ل سەرگەلو بەرگەلو و باشووري دوكان كر، هەوا دووئ ژ 22 ئادارئ تا دەستپيكا نېسانا 1988 ئەو ژئ هيرشا سەر دەڤه‌را قەرەداغ بوو، هەواسيئ ژ 7 بو 20 نېسانئ هيرش بو سەر دەشتا گەرميان دەستپيكر، هەوا چوارئ ژ 3 تا 8 گولانئ هيرش بو سەر سەر زيئ بچويك هاته ئەنجامدان، هەوا پينچئ، شەشئ و حەفتئ ژ 15 گولانئ تا 7 حەزيران هيرش ل سەر دولا باليسان رۆژ هەلاتئ شەفلاوه ژ 25 تەباخ تا 9 ئەيلوولا 1988 دووماهئ قوناغا ئەنڤالان ب دژئ دەڤه‌ره بەدينان بوو (كوجيرا، 2007، 181). نارمانجا سەرهمئ يا هەزيرين عيراقئ ژ ئەقئ هيرشئ ئەو بۆ كوردان لەدەڤه‌رئ نەه‌يليت و عەرمبان ل دەڤه‌رين ئەنڤال لئ هاتينه‌ن كرن ئاكنجئ بكت داکو ناسنامەيا كوردبوونا ئەوان بەرزە بكت.

ژ 15 گولانئ تا 25 ئابا 1988 مەترسیدارتين و دژوارترين ئوپراسيونين ئەنڤالان ب دژئ كوردان دەستپيكرن و ئەقە ددەمەكيدا بۆ شەري عيراق و ئيراني راوه‌ستياوو، پشتئ ل 17 تيرمه‌ها 1988 ئيران ب بريارا (589)⁽¹⁾ ئ يا ئەنجومەنئ ناسايشا نەتەوين نيكه‌رتئ رازيبوو، پاشان ل 8 ئابا 1988 ب شيوه‌هەكئ فەرمئ شەر راوه‌ستيا، ئەقئ بارودۆخي كاريگەرەكا خراب كره سەر ئيرادا پيشمەرگه‌ی و پلان بۆ قەكيشانا خو بو دەڤه‌رين سنووري و ناسئ دارشتن، هەزيرين ئەسماني بين عيراقئ ب چەكئ كيميائي هيرشكره سەر ئەوان(سالح، 2002، 81).

دگەل ژ ناڤيرنا هزاران گوند و باژيرين ئەنڤال لئ درۆست بۆئ ل كوردستاني، ديسان سیدارەدانا بئ دادگه‌ه كرن، مرنا لژير ئەشكەنجەدانئ، حكومەتئ دەست ب سياسەتەكا توند بەرامبەر خەلكئ مەدەني كر، ل هەيڤين حەزيران و تيرمه‌ها 1988 حكومەتا عيراقئ دەست ب سئ

دەڤهران كونترۆل بكت دا هاريكاري بۆ پيشمەرگه‌ی ژ دەرفه نەهين.

پشتئ دەست بكاربوونا (عەلئ حەسەن مەجيد) وەك بەرپرسيئ نقيسینگه‌ها ريكخستنا باكور، لدويڤ نقيسارا ئەنجومەنئ سەركر دايه‌تيا شورەشئ يئ حزبا بەعس ل 29 ئادارا 1987 بريارا ژماره (160) لدويڤ ئەقئ بريارئ هەمئ دەستەهلات ب عەلئ حەسەن مەجيدئ بۆ ئەنجامدانا هەر جۆره كړياره‌كئ ب دژئ كوردان هاتەدان(عبود، 2008، 40). ئەفجا هاتنا بەرپرسيئ نوئ يئ نقيسینگه‌ها ريكخستنا باكور هەر ل دەست پيكا دەست بكاربوونا ئەوئ سياسەتەكا دژوار بەرامبەر كوردان پەيرموكر، د نيكه‌تئ نقيسارين ژ سەركر دايه‌تيا نقيسینگه‌ها باكور يا حزبا بەعس ل ريككەفتئ 1987/7/1 ژماره (5083) بو سەركر دايه‌تيا فەيلەقا نيكه‌تئ، عەلئ حەسەن مەجيد دەربارەئ گرتن و سەرەدەريكرن دگەل ئەوان كەسين دەهاتنە دەستە سەركرن دايه‌تيا دياركرن: "مە چ نەرازيبون ل سەر ژ ئەفكرنا سەرين خائينان نين، بەلئ يا باشتر ئەو بەينه رومانەكرن بو دەزگه‌هئ ئەمنئ و دا لپيرسينئ دگەل بەينه كرن و مفاژئ بەينه وەرگرتن بەرئ بەينه سیدارەدان" (قياد مکتب تنظيم الشمال، رقم 5083، 1987/7/1). دنيگه‌هئ پارتا بەعسا سوشيازميا عەره‌ي هەر كەسەكئ گۆهداريا رينما و ياساين ئەوان نەكەت ب خائين و مخرب دەهاتە ل قەلمەدان، ژ بەر هەندئ هەر جۆره توندتيزه‌كا جەستەئ و رۆحئ دگەل ئەوان و كەس و كارين ئەوان دەهاتە ئەنجامدان (باخورنفي، 1965، 22-3-2020).

ژ ئەنجامئ ئەوان بريارين ژ لايئ عەلئ حەسەن مەجيدئ قە دەهاتنە دەركرن، ل دۆرماندۆرين پاريزگه‌ها دەهۆكئ هيللا سوور بۆ دەهات دانان (هيومان رايتس ووج، 2022، 568). وەك هيللا قەبر (خط فاصل) دناڤه‌را دەڤه‌رين ژير دەستەهلاتا خو و دەڤه‌رين رزگاركرئ، ئەق هيللا ل دەڤه‌را ئەميدئ ژ كۆمەلگه‌ها سيريئ ب دريژايا جادا گشتئ دناڤ كۆمەلگه‌ها شيلادزئ، ناحيا دیرملۆك، سەنتەري قەزا ئەميدئ، هافينگه‌ها سيلاقئ، كۆمەلگه‌ها قەدشئ، هافينگه‌ها ئينشكئ، سەرسنكئ، سكرينئ، سوارمەتيا دەست پيكر، ژ لايه‌كئ ديڤه ژ ناحيا كانئ ماسئ، كۆمەلگه‌ها بيگۆفا، باتيفا، دەركار عەجم و كۆمەلگه‌ها هيزاوا هەتا سەنتەري قەزا زاخۆ و ژ زاخۆ تا فەيدئ دەست پيكر، پشتئ راکيشانا هيللا سوور حكومەتئ هەره‌كا مەزن يا لەشكەري ب دژئ هەمئ گوندين دەستين ئەوئ نەگەه‌شتينئ دەستپيكر و هەمئ جۆرين كەلوپەلان بۆ پشت هيللا سور قەدەغەكر(عەلئ، 2023، 196-197).

بەر هەڤينئ حكومەتا عيراقئ بۆ ئەنجامدانا ئوپراسيونين ئەنڤالان ب دەستكاربوونا (عەلئ حەسەن مەجيد) وەك بەرپرسيئ نيكه‌تئ يئ لەشكەري عيراقئ ل دەڤه‌رين كوردئ دەست پيكر(عەلئ، 2023، 261)، قەگۆه‌استنا گوندنشينان بۆ باژيران يان كۆمەلگه‌هين ب زوري ل سەرانسەري كوردستاني هەر بەردەوام بوو(گەلالئ، 2009، 93) ب ئەقئ رەنگئ خوئيا دبیت عەلئ حەسەن مەجيدئ وەسا هەزردكر خەلكئ گوندين سەر سنووري ب شيوه‌هەكئ گشتئ پشتەڤانيا

¹ ل 10 چريا نيكه 1986 دكومبوونا خو يا (2714) ئەنجومەنئ ناسايشا نەتەوه‌ين نيكه‌رتئ ئەف برياره لدۆر كيشه‌ين جەمانئ مينا شەري عيراق و ئيران دابوو(UNSC, 10 October, 1986)

بەرگري ئۆ خوه نه بو پاريزگار يکرن ژ خەلکي مەدني ل گوندان ئەوين ل ژير دەستەهلاتا ئەوان ل بەرامبەر ئەفي کارساتا مەزنا ب سەر داھاتي نەبوو، ھيزين سياسي بين ل چيايان نه بنتي خواندن و پيشيني بو ئەفي سياسەتا حکومەتي نەبوون، بەرۆڤاژي ريزمەکا زور ژ ھيزين ئەوان بخوہ ژي بەر ھەوين ئەفان کەفتن (کەريم، موعين، 2021، 355).

پترپيا دەڤەرين لژير دەستەهلاتا پيشمەرگەيدا داموويئ نيزيکي (6) مەھاندا ژ لايئ سوپايئ عيراقئ و جاشانفە ھاتنە کونتۆلکرن، پيشمەرگەين ھەمي لايەنانين سياسي کوردستاني خۆ ڤەکيشا، ل دەڤەري ب گشتي تاکە گوندەکي ئاڤاکري نەما (کەريم، موعين، 2021، 354)، پاشي ب نەچاري بەرف تورکيا و ئيراني چوون، ب ئەفي چەندي جارەکادي سوپايئ عيراقئ دەست ب سەر ھەمي دەڤەرين کوردستانيدا گرت جارەکا دي بزاقا رزگارخووا کوردی توشي شکستني بوڤە (نەمين، 2014، 316). حکومەتا عيراقئ گەلەک کار ل سەر ئەوي چەندي دکر دا باوھريئ خەلکي دروست کەت بزاقا نەتەوايەتيا کوردی يا ب دووماھي ھات و ئيدي د شياندا نينه سەر ھلبەتفە، (عەلي حەسەن مەجيد) ي د کومبۆنەکيدا ل 10 حەيرانا 1989 ل بارەگايئ سەرکردايەتيا حکومەتيا باعس يئ باکووري ل ھەولير دا ديارکر ل 4 ئەيلوولا 1988 رۆژا ب دووماھي ھاتنا بزاقا چەکداری يا کوردی بوو، چونکي ل ئەوي رۆژي ريزمەکا زورنەيا خەلکي ئاوارەيي سنوري تورکيا بوون (مستەفە، 2013، 154).

لدويف سەرژميربيان (448) گوندین قەزايين پاريزگەھا دھۆک و مووسل ھاتنە سوتن ويرانکرن. ديسان دناڤەرا 25 تەباخ تا 15 ئەيلوولا 1988؛ ب ھەوين لەشکرئ عيراقئ بين چەکي کيميايي، ژمارەيا گوند و خيزانين کوردان لدويف ئەفي خشتەيي ل خواري ھاتن ويرانکرن و گرتن:

ژ	ناڤي قەزايي	ژمارا گوندین ويرانکري	ھژمارا خيزانان ب نيزيکي
1	شېخان	19	275
2	دھۆک	62	1720
3	ئاميديي	233	6180
4	زاخو	100	3250
5	ئاکري	35	560

(القيادة السياسية للجبهة الكردستانية العراقية، 24 شوبات 1989).

ل دورماندوري گوندین خرابکري و سنووران ھاتنە دانان (کەريم، موعين، 2021، 363) حکومەتا عيراقئ کاردکر کوردان ھەميان ل دەڤەرکي کۆم بکەت، لەورا خەلکي بەھديان بو کومەلگەھان د ھاتنە ڤەگواسستن، ئیک ژ نارمانجين ڤەگواسستنا ب زوري ڤەگواسستن، عەربکرن و بەعسيکرن بوو. ئەفي سيکوشي کويراتيەکا ستراتيژي بو ھەلاندا نەتەويئ کورد ھەبوو، ژبيرنا مورکا نەتەويئ ل باژير و گوندین کوردستانا عيراقئ گۆھورينا ديموگرافيا دەڤەرين کوردی، ژیک جوداکرن و دابراندا ھيزين پيشمەرگەي و جەماوھري بوو (محەمەد، 2004، 111).

ھەر چەندە عەلي حەسەن مەجيد، بەرپرسی ئیکي و راستەوخو خودان دەستەهلاتا رەھايي بوو، بەلئ ھەر ئیک ژ (فريق روکن عەدنان خيرولالا)، (نزار خەزرەجي)، (فريق روکن سولتان ھاشم)، (فريق روکن کامل ساجد ئەلجەنابي)،

ھەوين سیدارەدانئ بو گەنجين کوردستانئ کر، ئیک جار بنتي تەرمئ (360) کەسان چەند رۆژەکان بەري چەژنا رەمەزاني ل سلیمانئ، کەرکوک و ھەولير و دھۆکي رادەستی کەس و کارين ئەوان کړن، بەرامبەرئ ئەفي چەندي کۆزمەکي پارەي ژئ ھاتە وەرگرتن (خەبات)، ژمارە 579-580، تەموز؛ -AR (21, 1989).

ل 27 تەباخا 1988، پارتی ديموکراتی کوردستانا- عيراقئ بەياننامەيەک بەلاڤکر و تیدا دا ديارکر دەستەهلاتارين عيراقئ مەترسیدارتيرين کومەلکۆژي بەرامبەر کوردان ئەجامدایە، کوردستان يا کری مەيدانا تاقیکرنا چەکي کيميايي، دا ئاشکەر اکرن دەمی ھندی يئ ھاتي ئەنجومەني ناسايشي ب کارئ خو يئ دروست رابيت و سزايان ل سەر عيراقيدا ب سەپينيت دا ئەوي پروسسيسا ڤرکنا ب دژي کوردان ئەجامدەت براوستينيت (الحزب الديموقراطي الكردستاني، 1988/8/27)، بکار ھينانا چەکي کيميايي ترسەکا مەزن دناڤ خەلکيدا دروست کر، پيشمەرگەي نەدزاني چاوا سەردەريئ دگەل ئەفان ھيزين عيراقئ بکەت (ميدل نيست وۆچ، 2004، 399).

ژبەر ژمارەيا زورا بەرکەفتيان ب چەکي کيميايي، دشيانين پيشمەرگەيدا نەبوو، چارەسەريا ئەوي ژمارا زورا ڤوربانين بکەت، ھەروەسا دژواریا ھيرشان جۆرکي ترسي دناڤ ريزين پيشمەرگەيدا دروستکر کونتۆل ژدەستدا ب تايەت ژلايئ لەشکرئ ڤە، لەورا ژمارەيەکا مەزنا پيشمەرگەي جەين خوه بەردان پیکولا رزگارکنا خيزانين خوه ژ چەکي کيميايي کړن و دگەل خيزانين خوه بەرف سنوورين تورکيا چوون، ئەوين مابن ژي نەدشيان چ بکەن، ژبلي جۆرە شەمەکي بەرگريئ نەبيت، ب مەرمەا گيروکنا بەرف پيشەڤەھاتنا ھيزين عيراقئ بو تا خيزان خوه رزگار بکەن (دوسکی، 2006، 202). خەلکي وان دەڤەران مەندەھوش مابوون، چونکي ھيزين پيشمەرگەي چ پلان نه بو

سیاسی بین کوردیدا ب دووماهی هات (عبدولکەریم، ۲۰۱۱، ۱۸۳).

تەوەرئ دووئ: پەیدا بوونا مەفرەزین پێشمەرگە و پێشھاتین ئەوان بین سیاسی و لەشکرە ۱۹۸۹

پشتی ب دووماهی هاتنا ئۆپراسیۆنین لەشکرئ عیراقی ب دژی هیزین پێشمەرگە و خەلکئ مەدنی، چالاکیین پێشمەرگە ب شێوەیەکی نەینی دناڤ دەقەرین ناسی بین سەر سنووری ب تاییەتی ل دەقەرنا دۆسکی ژوریا تا رادەیکە بەردەوام بوون (ئورە، ۱۹۶۵، ۱۰-۳-۲۰۲۵). ل ئەوی دەمیدا چ بژاردەیین دی ل بەر سینگی پێشمەرگە نەمان، ژبلی پاشقەزفرینی بو دەقەرین سینگوشا سنووری عیراق، ئیران و تورکیا، ئەف قوناغە و مەجرخانەکا چارەنقیساز بوو د بزافا رزگاربخوازا کوردیدا، دەقەرین سنووری بوونە دووماهی سەنگەرین بەرگریا پێشمەرگە بەرامبەر هیرشین حکومەتا عیراقی، د ئەفی رەوشا دژواردا پێشمەرگە نەچار بوو بریارەکا چارەنقیساز یا دناقبەرمان و نەمانیدا بەت، بەرگریکرنی یان پەنابرن بوو تورکیا و گەهشتن بوناف خیزانین خو، سەرۆکی پ. د.ک. (مسعود بارزانی) ب ئامیرئ لاسکی یی لەقا ئیک پەیمەکا ئیک لاکەر گەهاندە پێشمەرگەیین مایین و دا دیارکرن: "ئەز فەرمانی ل هەو ناکەم، بەلکو دئ داخواز ژ هەو کەم بئین بەرگری بکەن، بو هندی جەین پین خو ل کوردستانا باشور ب پاریزین تەسلیم نەیین ئەف بارودۆخە بەردەوام ناییت و گورانکاریین مەزن درئ دانە، دئ هیزەکا زیدەتر بو پشەقانییا هەو هئیرم" (أحمد، ۲۰۲۵، ۱۲۷-۱۲۸).

ل ئادارا ۱۹۸۹ ل سەر داخووزیا بەرپرسی لەقا ئیک یی پ د ک (أبایکر عثمان محمد) یی ناقدار ب (فەتاح گولی) داخواز ژ بەرەیی کوردستانی هاتەکرن کومبوونەک لئور پیکهینانا مەفرەزەیین نوی و دەست ب هەنارتنا ئەوان بو دەقەرین کوماتە (گولیا)، دۆسکی، بەرواری بالا، زاخو، دەوک، ئامیدی بەیتەکرن، ل ۱۱ ئادارا ۱۹۸۹ ئەفان مەفرەزان دەست ب لقیان کر، ئیک لدویف ئیک، گرووی دەستپیک یی پ.د.ک. و پاشیان پارتی گەل (پ.گ) پلان دانان، ل 21 ئادارا ۱۹۸۹ مەفرەزین بچویک ل دەقەرئ بەلاقبوون (أحمد، ۲۰۲۵، ۱۲۹)، مەفرەزا پ د ک ژ (۶) کەسان پیکدەهات و هاتنە دەقەرئ هەدەک نامە بو خەلکئ ل دیاربەکر و میدینی هەنارتن بو هندی نەبیزن کەس نەمایە، چون گوندئ شیف رەزانی ل سەر سنووری تورکیا (کیستە، ۱۹۶۱، ۲۵-۶-۲۰۲۵).

لدویف بەلگەنامەین هەوالگیریا حکومەتا عیراقی ل باژیرئ زاخو بین ل دەمی سەر هەلدانی کەفتین دەستی پێشمەرگە، هیزین پەکەکی ئەو پێشمەرگە گرتن ل بەرامبەر هەدەک پارە و چەکی رادەستی هیزین حکومەتا عیراقی دەینە کرن، ئەو پێشمەرگە ئەفە بوون:

- ۱- محەمەد حەمدی سلیمان خەلکئ گوندئ وەر میلی بەرپرسی ریکخراوئ.
- ۲- ئیدریس جەرگیس یی بەرنیاس ب ئەحمەد کادر کارگیرئ ناوچەیی.
- ۳- سەعدالله ناقدەل سەعدو خەلکئ گوندئ غلبیسی کادری پارتیی.
- ۴- خالد نادەم حسین خەلکئ گوندئ وەر میلی.

(فریق ئەیاد خلیل زەکی)، (فریق بارق عبدالحاج حنطە) د ئەجمادانا پروسەیا ئەفلالان و بی سەر و شوینکرنا هزاران ژن، زەلام زاووک هاولاتیین کوردستان بەشدابوون (بارزانی، ۲۰۲۱، ۳۲۰). هەژنی گونتی یە هەندەک فەوجین جەتان رۆلەکی خراب د ئوپراسیۆنین ئەفلالا بەهیدیان و ب تاییەت ل دەقەرنا زاخو، دەوک و نامیدی هەبوو، لیوا یونس ئەلمزەرب د راپۆرتەکید ب ئەفی رەنگی باسی رولئ جەتان دکت: "چەکدارین فەوجین بەرگریا نشتیمانی ب ئیرادەکا بەهیز قە بەشداری د شەراند ل پشیا لەشکرە دکر، چونکی شارەزایی سەرۆستی جوگرافیا دەقەرئ بوون، بەشداریەکا کاریگەر د تیکدانا بارەگایین تیکدەرمان و کومکرنا دەستکەفتاندا هەبوو" (الثورە، 3905، 21-11-1988). ژبەر رۆلئ جەتان یی کاریگەر د ئوپراسیۆنین ئەفلالان دا حکومەتا عیراقی ب فەرمانەکا کوماری مەدالیا نازیەتی (نوط الشجاعة) ب سەرۆک جەتان بەخشی (عەلی، ۲۰۲۳، ۲۹۳).

بشێوەیکە گشتی د ئوپراسیۆنین ئەفلالاندا (۹۰%) ژ گوندین کوردستانی و زیدەتر ژ بیست باژیر و باژیرکان ل سەر نەخشە هاتنە ژبیرن، دەقەرین گوند نشین ب پازە ملیون مینان هاتنە مین ریزکرن، نیزیکی (1,500) ملیونەک و پینچ سەد هزار کورد ژ گوندان بو ئوردیگا و کومەلگەهین زۆرەملی هاتنە فەگۆ هاستن، نیزیکی (10%) کوردین باشوری هاتنە ژناقبیرن ب ئەفی چەندئ نیزیکی حەفت هزار و حەفت سەد و بیست و نەه کم^(۲) دووجار ژ روبەرئ هەرئما کوردستانی بەر ب شالاوین ئەفلالان کەفت (بارزانی، ۲۰۲۱، ۳۳۱). ب ئەفی چەندئ ریزمیکە زۆرا خەلکئ کوردستانی ب تاییەتی بین پاریزگەها دەوک بەرەف سنووری تورکیا چون دا خو ژ کوشتن و برسیکرنی رزگار بکەن، ل ژیر فشارین راگەهاندنا جیهانی و کوردین باکوور حکومەتا تورکیا نەچار بوو دەرگەهین سنووری خو بو پەنابەرمان فەکەت (باخوریفی، ۱۹۶۵، ۲۲-۳-۲۰۲۵).

پشتی خرابکرن و راکرنا گوند و باژیرین کوردستانی و پەنابەر بوونا خەلکئ بو سەر سنووران پەیمەندیین بەهیز دناقبەر پێشمەرگە و باژیراندا لاوازبوون، وەرگرتنا دەنگو باسان ما ب هیفیا رادیوین نەینیفە (عبدالرحمان ۱۹۶۲، ۱۳-۸-۲۰۲۴)، دیسان پەیمەندی دناقبەر پارترین سیاسی بین کوردی دگەل ریکخستنین ناف بارژیران نەمان و ژیک قەقەتیان (جمعه، ۱۱-۳-۲۰۲۵). ل قوناغین پشتی ئەفلالان خەلکئ چ ئومید و هیفی نەمان بەشەکی زۆری خەلکئ ئەوی ژ کوشتن چەکی کیمیایی رزگار بوون بو ناف کومەلگەهین زۆرەملی هاتیون فەگۆ هاستن، ئەوین مابن دناڤ باژیراندا دەرگەهئ هەوالگیری و ئەمانا حکومەتا عیراقی بدویقە بوون، کەسئ شیانیین ئەجمادانا چ لقیان و بزاقان نەمایوو، قوناغەکا ب مەترسی دناڤ بزاقا رزگاربخوازا کوردی دروستبوو، دشین قوناغا یی ئومیدیا کوردان وەسەف بکەن (حفظ الله، ۱۹۵۲، ۲۹-۵-۲۰۲۵).

پارت و لایەنین کوردی هەست ب هندی کر دۆژمنی ئەوان هەمیان ئیکە ژ هەمی دەمەکی پتر بارودۆخ د گونجایی بوون بو ئیکریزی و ئیکگرتنا پارت و لایەنین سیاسی بین کوردی دژی حکومەتا بەس (مستەفا، ۲۰۰۹، ۲۰۳). قوناغا پشتی ئاشبوونا گشتی دناقبەر لایەنین سیاسی بین کوردیدا، بو دەستپیکاز مەینەسازیی بو دروستکرنا بەرەیی کوردستانی، چونکی بو ئەگەرئ ئەو ناوکیا چەکداریا دناقبەر لایەنین

5- نەزمی ئەحمەد چۆلی خەلکی گوندی و مەرمیلی.

6- نزار محەمەد سلێمان خەلکی گوندی خرابی (مورتکه، 2008، 16-17) (چۆلی، 1950، 25-26-20).

مەفرزە مەزەبە دووئ یا پارتي گەلی کوردستان ب سەرکیشیا زیرەمان نێروە دی گەل پینچ پینشمەرگەیین دی ئەمرکی ئەوان یێ لەشکەری ئەو بوو هەندەک کریارین لەشکەری ل نێروا سیتوی ئەنجامبەدن، ل ئەوی دەمی سێ بنگەهین لەشکەری بڕیکا بکارهینانا چەکی ئارپیجی و بیکەیی کره ئارمانج و ئەوی کریری ل دەقەرئ دەنگ قەدا (أحمد، 2025، 130). پستی ئەنجام دانا کریارا خوه یا لەشکەری پ.ب.گ هات، مەفرزە مەیهکا هەڤشەک ژ پ.ب.گ، پ.ب.گ و حزبا شیوعی هاته دروستکرن، بەرپرسی مەفرزە مەیا پ.ب.گ (سەمکو ئامیدی)، بەرپرسی شو عیا (ئەحمەد بامری) و پ.ب.گ. (زیرەمان نێروە) بوون، چوون دەقەرا نەیلێ ل 10 نیسانا 1989 ژمار مەیهکا جاشین فەوجا ژماره 7 یا مستەشار (محەمەد کەلجی ریکانی)⁽²⁾ دەینه د سەنگەری خوه دا بەرێخوهدەنی شوین پینان دبیین سەمکو ئامیدی زیرەمان بوو، ئەقی لیدکەن د کۆژن، ئەو جاش رەفی چوو دێرلووکی دەنگو باس دانه حکومەتی (بیرموس، 1959، 13-14-17-2024). ل سنورئ لەقا ئیک پ.ب.گ ئامادەکاری بوو هیزەکا باش دکر دا بەنیریت د کویراتیا کوردستانیدا بوو گۆهۆرینا ئەوان مەفرزە مەیین پینشمەرگەیی بین مایه ل دەقەرئ چول نەکر، ل ئەوی دەمی (زەعیم عەلی) ئەندامی مکتەبا سیاسی یا پ.ب.گ دگەل نیزیکی (50) پینشمەرگیان ب شیوهیی مەفرزا بوو دەقەرا بەهەدیان هاتە هەنارتین (مورتکه، 2008، 39) ل 1 تیرمەها 1989 ئەف مەفرزە مەیه یا کادری لەشکەری هاتە سەرئ (گوندی ساتی)، گوندین سنووری وەک (بیری، شیکه، شەخ مەما، جەم پان، ساتی) رۆلەکی باش دەهاریکاری کرنا پینشمەرگەهی داگیرا (ئورە، 1965، 10-13-2025).

ژ ئەقی هیزئ سێ مەفرزە هاتە خواری د کویراتیا وەلاتی دا ل دەقەرا بەهەدیان، ل چیاپی زەنگل ل دەقەرا بەرئ گارە بریکەفتن هەر مەفرزە مەیهک بوو دەقەر مکی و هەندەک کار و چالاکیان ئەنجام بەدن، تەمەر رەمەزان بوو دەقەرا شەخان، خیزانا ئەوی ل دەقەری بوو، شەخ عەلو بەرەف دەقەرا دەوگ، محەمەد محسن دا ل دەقەرا ئامیدی، شەخ عەلو خوه رادەستی حکومەتی کر و نامەیهک بوو هەڤالین خوه هەنارت دیارکر ئەو جەهین هاتینه دەست نیشانکری لئ نەمین دا پینشمەرگە ب سلامتە بن هەهە ئیک باخفیت دا حکومەت جەئ وان نەزانیت (صالح، 1963، 26-27-2025)، دەنگو باسین هاتنا پینشمەرگەیی دناف خەلک و حکومەتی دا بەلاقبوون، بریار ئەو بوو بزرەنقە، بەری زقرینی بریاردا هەندەک پۆستین وەهەمی دروست بکەن و هەولبەدن بگەنە دەستی حکومەتیدا، ل ئەوی دەمی هەندەک پەرۆکین مەکیین جگاریان و هەندەک پارین کیم کرن د زەرەکی نایلوونیدا و هاتە پێجان و نایلون کرە دنامەکیدا دا وەسا بەهتە دیارکرن ئەف کەلو پەله بین پینشمەرگەیی کەفتین، ب ئەقی رەنگی ل خواری:

ژ/هەلو
بو/شانەیا 12
هەڤیدارین ل فلان رۆژدا هەڤال (...) ل (...) دا، بوو
کاری پیندی بەهتە دبیین
ژ/هەلو
بو/شانەیا 93
ریقەبەری ئەمنا دەوگ ل یانەیا (...) روینتەخواری،
هەلبەدن ئەوی بکوژن.
ژ/هەلو
بو/شانەیا 88
بوو ئاگەهداریا هەوه پینشمەرگەیین لای زاخۆ بوو
تۆلەکرنا ئەفلالان دی بوریان ئەقی پەقینیت.

ژ/هەلو
بو/هەڤال (...)
پستی چوار رۆژین دی ل دەقەرا شەخان دی ئیکو دوو
بین (کتانی، ب.س، ب.ج).
پینشمەرگەیی هەندەک بین پینلاقین کەفن ب بین خوه
قەکرن ئاراستی پینچەوانه، دا لەمە چوون دیار دکر ئەو بین
هاتین بوو دەقەرئ دناف گوند و کومەلگەهان، ئەو نامەین
ئامازە پینتایه دان دگەل هەندەک لافیتین رومانەکری ل ئەوان
جەهین سەپیدەهیا ئوتومبیلین حکومەتی دەات دانن و دا لەمە
پراکەن رومانە پینقە د پەقین، ئەو نامە ل نیزیکی ئەوان لافیتەیان
دەهاتە دان دا هیز و جاشین حکومەتی وەسا هزر بکەن بین ژ
پینشمەرگەیی کەفتین، ئەف چەندە بوو ئەگەرئ هندی مەفرزە
ب دەرکەفن د ئەشان نامەیاندا هاتبوو دیارکر (40)
مەفرزە مەیین پینشمەرگەیی بین ل دەقەرئ بەلاقبوون
(صالح، 1963، 26-27-2025).

د بەرامبەر دا حکومەتا عیراقي کەفتە دناف کومەلگەه
و جەهین ئاکنجیوون و مەفرزە مەیین هەولگیرئ بوو دەقەرئ
سنووری دروستکرن، لژنەیین تاییهت بوو کاری پشکینا
کومەلگەهین ئاکنجیوون هاتە دروستکرن، بوو نمونە ل
دەقەرا ئامیدی، لئویف نقیسارا ژماره (719/23) یا
سەرکردایەتیا فرقا ئامیدی بوو سەرکردایەتیا هۆبا سەرسنک ل
8 تەباخا 1989، لیزن پشکینین ل سەرانسەری قەزا
ئامیدی ب هەمی کومەلگەهین ئەویفە وەک کومەلگەهین
(کانی، دێرلووک، شەیلادزی و سیری) هاتە دانان، هەر
لیژنەیهک ژ چوار ئەندامان پیکدەهات، سەرۆکی هەر
لیژنەیهکی رەقیفەکی حزبا بەس بوو و هەلبژیری (موختاری)
دەقەرئ نوونەری پولیسان دگەلدا بوو (قیادە فرقة العمادیة، رقم،
719/23، التاریخ 1989/8/8). دەمی ئەف مەفرزە مەیین
دەقەر چول بوو خەلک نەبوو دناقدا کار کەن، رەوشا
کوردستانی ژئ نەیا کردارین چەکداری بوو، مانا ئەوان ل
ئەوان دەقەرئ یا ب زحمت بوو، نەدشیان خواریان و
قەخواری بخوه پەیدا بکەن، دبسان دەقەر ب ئیکجاری ژ
لەشکەر و جاش پر بوو (حفظ الله، 1952، 29-2025)،
ب ئەقی رەنگی دووبارە بەردەوامی ب خەباتی هاتە
دان دەست ب گورانکاریان د ریکخستین نەینی کر و
مەفرزە مەیین پینشمەرگەیی بوو کوردستانی هاتن هەنارتن، ل

1991 کوردستان بجه هیلال ل بەغدا ئاکنجی بوو. پستی کەفتنا عیراق ل 2003 ل
وەلاتی نوردن ئاکنجی دبیت، ل سالا 2007 فەگەر یا کوردستانی نا ئاکنجی
پارێزگەها دەوگ. (پیشەوا، 2011، 328)

2 محەمەد کەلجی تاهر رەزگەیی، ژدایک بوون سالا 1932، مستەشاری فەوجا 7
یا جاشان بوون، جاشین وی ل دەقەرئ سەر ب شیلادز و دێرەلۆک فە د بەلاف
بوون، نەندام ئەنجومەتی نشتیمانی ی عیراق بوو ل بەغدا، پستی سەرەلدا نا

گورانکار یێن دووماهیا سالا ۱۹۸۹ و دەستپێکا، ۱۹۹۰ ژ لایێ سیاسی، سەربازی، کارگیری و ریکخستنێه، زیدمتر ناف مالا کورد بهێژ کر، رۆژ بۆ رۆژ ئومێدەکا زیدمتر بۆ وەلاتی دروست بوو، هێقیهەکا نۆی دا ئەوان کەسان یێن هیشتا ل هێقا بەردەوامیا شۆرش و پیشمەرگایهتی یان ژ ی ئاوارە ی دوبریا وەلاتی بووین ژ بەر سیبەرا سیاسیەتا یا حکومەتی تاک رەوا بە عس دا (مورتکە، ۲۰۰۸، ۱۴).

تەوهرێ سیی: هەولین کوردان لدۆر مفا وەرگرتا ژ پیشهاتین سیاسی یێن عیراقی ۱۹۹۰-۱۹۹۱

ل ۲ کانونا دوی ۱۹۹۰ رۆژنامەیا بەرمی کوردستانی ب ئاشکەرایێ نامازە ب هندی دا پستی شکەستنا ۱۹۸۸ جەماوەرێ کوردستانی وەک جاران نەمایه، رویدانین سالا ۱۹۸۸ یا وەکری باوەریا خەلکی یا ب هیز و پارتین کوردی لاواز بووی، لەورا پێدیه د قوناغا ئیکیدا پیشمەرگە و کادر بهینه مەیدانی کارمە وەسا بکەن، هیدی هیدی باوەریا جەماوەری وەک جاران بزریننقە و پاشی ئه ژ ی بەرمەرە بهینه د گورەیانیدا، بتنی ب دروشم بلندکرنی ئەف کارە ناهیت ئەجامدان (بەرمەری کوردستان، ژمارە ۱۶، کانونا دووی ۱۹۹۰) د چوارچوو قەبێ پەیمەندی یێن پ.د.ک و ی.ن.ک ل ۲۴ شوباتا ۱۹۹۰ شاندهکی ئیکەتی سەرەدانا مەکتەبا سیاسی یا پارتی ل رازان کر، ل دۆر بارودۆخی گشتی و خوە ئامادەکرن بۆ پیشهاتین نۆی ل دەقەرێ دا دانوستاندن کرن، بریاردا کۆمیوونا بهیت ل مەکتەبا سیاسی یا ی.ن.ک ل گوندێ قاسمە رەش سەر ب قەزا سەردەشت ل پارێزگەها ئورمیی بیت، ل ۷ نادارا ۱۹۹۰ (مەسعود بارزانی) دگەل شاندهکی سەرەدانا مەکتەبا سیاسی یا ی.ن.ک کر، د ئەفی کەش و هەوایدا چەندین کۆمیوون برێقه چوون (بارزانی، ۲۰۲۲، ۲۳-۲۴) ئەفی چەندێ گەرم و گوریهەکا دی ئیخستە دناف ریزین هەردو پارتاندا پتر ب ئیکریزی کار و خوە ئامادەکرن بۆ گورانکار یێن قوناغین داهاتی بکەن.

پاشان دوو ئەندامین سەرکردایهتی پارتی و دوو ئەندامین سەرکردایهتی ئیکەتی هااتە دەست نیشانکرن دا پرۆژیهکی بۆ پیشهاتین داهاتی ل عیراقی ئامادەبکەن، نافی پرۆژە کره "پرۆژێ ئەگەران"، واتە ئەگەر ل عیراقی کودەتا دروست بوو جبکەن، ئەگەر حکومەتی بەرمە ژ نافچوونی چوو جبکەن، ئەگەر سوپایی عیراقی یاخیووو جبکەن، ئەگەر ل عیراقی سەرهلدان دروست بۆ ج بکەن، هەلۆبست خوە ئامادەکرن بوو هەر ئەگەرەک ژ ئەشان ئەگەران ئەگەر هات و روودان (برایهتی، ۱۹۰۲، ۱۹۹۴/۳/۲۴)

سەرکردایهتی بەرمی کوردستان ل رۆژین ۸-۱۰ نادارا ۱۹۹۰ کۆمیوون لدۆر دانانا نەخشهیهکی پێدقی بۆ روی ب ری بوونا ئەوان گورانکار یێن دهینه چاقەریکرن د بارودۆخی عیراقیدا، تیدا دوویات کر بەرمی کوردستانی ریکا چارەسەرییا ب ئاشتیان و دیموکراسی بۆ پرسا کورد د چوارچوو قەبێ ئیکەتیا نشتیمانییا عیراقیدا گریتە بەر (بەرمەری کوردستانی، ۱۹۹۰/۳/۱۱؛ بەرمەری کوردستانی، ژمارە ۱۸، ماوتی ۱۹۹۰)، چونکی هەمی هیزین سیاسی هەست بەرمەریا مەتا ئەوئ قوناغا مەترسیدار کر، ئەف ئیکریزیه پالدرمەکی سەرەکی بوو بۆ قەمگەراندنا هێفی و ئومیدان بۆ ناف کورداندا (عەبدوللا، ۲۰۰۹، ۱۳۹). کۆمکرنا هیزین کوردی ل دۆر ئیک هیزین پیشمەرگە ژ فرە لەشکەری بهیت

ئەوی دەمی پ.د.ک بریارا گریدانا کونگری خوە یی دەهی دا (توفی، ۲۰۰۶، ۷۷) پستی ب دووماهی هااتا ئامادەکاری یێن کونگرە، کونگرە ل رۆژانین ۲-۱۲ کانونا ئیکێ ۱۹۸۹ ل گوندی (هاشم ناوا) سەر ب قەزا نافەندییا ئورمیی، ل پارێزگەها ئورمیی ل وەلاتی ئیرانی ب دروشمی "بەردەوامیدان ب خەباتی دینناقی دیموکراتی بو عیراق و ئوتونومی بۆ کوردستان دەستپیکر"، لدۆیف رەوشا کوردستانی پستی هەوین ئەنفاالا یا تیکچوو بوو، پستی کونگرە یی هەولدا گورانکاری د لەقاندنا بهیتەکرن و مەفرەز یێن پیشمەرگە ی فریکرن کوردستانی (دەستە ی ئنسکلۆبیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، ۲۰۲۱، ۴۱۷). ب ئەفی رەنگی خۆیا دبیت ئارمانجا سەرەکی یا پارتیی ژ ئەجامدانا ئەفی کونگرە یی ئەو بۆ دا بۆ حکومەتا عیراقی ل عیراقی دیاربکەت، ئەو دی بەردەوامیی ب خەباتا خوە یا چەکداری و سیاسی دەت، سەرەرای چوونا ئەوان ژ کوردستانی، بەلی دی هەر بەردەوام یین.

پارتی دیموکراتی کوردستان د کونگری خۆ یی دەهی چەندین بریار و راسپارە دەرکرن، ریکخستنین نۆی بۆ خەباتا ئەوی دەمی گەلەک پێدقیبوون، لەورا پارتیی ل دەستپیکێ دەست ب ریکخستن و دروستکرن سیستەمی لق و لیژنەیان بو سەر شیوازی شەری پارتیزانی، ل دەستپیکێ بەرنامە ب شیوهمەکی نۆی بۆ ریکخستنا لەقان هااتە دانان، ئەف پینگافە دەست پیکەکا گرنگ بۆ ئەو دەمی د بزاقا رزگارخووا کوردی دابشین دەست ب قوناغا خەباتا چەکداری ب شیوهمی مەفرەزە یێن بچوک بکەت، ل سنووری بەدیان لقا ئیک بریاردا کەسەکی ژ هەژ ی ل ئاستی سەرکردایهتی دگەل ژ ماریهەکا پیشمەرگەهان بهینه د کورباتیا وەلاتی دا ل سەر سنووری دناقبەرا تورکیا و عیراقی (مورتکە، ۲۰۰۸، ۱۵). (کەمال کەرکووی) دناف ئەندامین سەرکردایهتی پارتیدا وەک بەرمەری لقا ئیک هااتە دانان، سەرەرای زحمەتا کاری د ئەوان بارودۆخاندا، ژ بەر هەوین لەشکەری چولکرنا گوندان، بەلی نافیری رابوو ب قەمگە هاستنا سەنگەران، کاری ریکخستنین سیاسی و ئەجامدانا کر یارین لەشکەری ب دژی هیزین حکومەتا عیراقی ل نافخووی کوردستانی و ب تاییەتی ل دەقەرا بەدیان (کرکووی، ۲۰۱۶، ۱۷۸)، هەژبیه بیژن هەمی بەرمەری و کادری پارتین سیاسی یێن کوردی دگەل پیشمەرگە یی بەرمی کوردستانی بەرمە ئیرانی چوو بوون، بارمگا و بنگەهین ئەوان ل سەر سنووری هااتیوون دانان (عەلی، ۲۰۱۶، ۱۸۲). سەرکردایهتی پارتیی ب هەماهەنگی نۆی دگەل خەلکی دەقەرێ دەست هاقتنا ستراتیژ یێن نۆی کر، شیا سەنگەری خەباتی بەرمەری بکەت و هیزمەکا پیشمەرگە یی بۆ دەقەرا ئامیدی فریکەت، پاشی بۆ دەوک و زاخۆ ب مەرەما هەلسەنگاندنا رەوشا دەقەرێ و دەست نیشانکرن جەین حکومەتا عیراقی ل دەقەرێ (کرکووی، ۲۰۱۶، ۱۷۸). هااتا مەفرەز یێن پارتیزانی و جبگیر بوونا وان ل دەقەر یێن سنووری وەک پینگافەکا گرنگ دهینه هەژمارتن چونکی ئەقان مەفرەزان رۆلەکی کارا گیرا د نافەرا سەرکردایهتییا پیشمەرگە یی و جەماوەری دا، لایهنی هەرە ستراتیژی یی ئەقان مەفرەزان، شیانیان وان بوون بۆ دووبارە ریکخستنهقی و زیندوکرنا شانە یێن نهینی و پەیمەندیان ل ناف جەرگی باژیران.

ب سەرپەرشتيا (مام تارق) يێ ناسيار ب (مام دياکو)، ل مەکتەبا سياسي پندڤيڤين ئەوان وەك چەكێ سڤك بى كەيسى، ئارپيچى و كلاسېنكوف هاتن دابن كرن، كۆژمەكێ پارمىي دان ئەوان دا جلوبەرگين خاكى بۆ خۆ دروست بكن، پشتى حەفتيهكێ ژبۆ دەر كەنتى ئامادەبن (باخوړنېڤى ۱۹۶۵، ۱۱-۳-۲۵؛ داود، ۲۰۱۶، ۹۲). ئارمانج ژ هاتنا ئەفان مەفرەزىن گرووپ بېن پارتيزانى، ئەو بۆ دڤيا بۆ حكومەتا عيراقى دياربەكەين ب زورى و ب چەكێ كيميائى بزاڤا رزگار يخوازا كوردى ژ نافع ناچيت، ديسان دڤيان ل دەڤەرين سنوورى هەوليدن خەلكى بېين داکو باومەري بۆ خەلكى دروست بيت و بېين پيشمەرگه يێ خوه ئامادەكەت بهيت دناڤ كوردستانيدا . ئارمانجا پيشمەرگه يێ ئەو بۆ بهين دناڤ كوردستانيدا دا ل دەڤەران بگەرن، خوه نيشا خەلكى بدەن باومەري بۆ خەلكى دروست بكن، (مسعود بارزاني) د گوتارا خوه دا گوتبوو پيشمەرگه يێ مەرج نينه هوين هەمى ساخ بيمين، بەلێ گوتەكێ دى بېژيت: "بلا تېلا پيشمەرگه يێمى خوين ژى نەهيت بوو مە چ فوج و ليويا نەراكن دى بتي بۆ هندى چين دا خەلك بزەن شوۆرەش نەمەريه، دوباره باومەري بۆ خەلكى دروست بيت"، ديسان ئامازە ب هندى دا: "ئەو گوندین باكوورئ كوردستانى بېن ل سەر سنورى دى دگەل هەموه د هاريكار بن" (باخوړنېڤى ۱۹۶۵، ۱۱-۳-۲۵) .

ل شەفا 31/30 تير مەها 1990 چەند پيشمەرگەين پ.گ. ب سەرپەرشتيا زيرەفان نيروهى گەهشتن پيشمەرگه يێ دەڤەرين سنوورى (ئالخان، ۲۰۰۲، ۲۹)، ل 1 تەباخا 1990 ژ لايەكێ ديفە هيزين ي.ن.ك پيشمەرگەين خوه ئامادەكرن دا بۆ مەفرەزىن پارتيزانى بهين دەڤەرى، ل مەفرەزا پارتيزانيا دەڤەرا بەهيديان ب سەرپەرشتيا (محمود كانى ساركى نيروهى) دگەل (16) پيشمەرگەين دى گەهشتن دەڤەرين سنورى (سەنگەسەرى، ۲۰۱۳، ۵۰) . پاشان هيزين ي.ن.ك مەفرەزا خوه گوهورى مەفرەزەيەكا دى ژ قاسمە رەش ب سەرپەرشتيا (حەسەن سەليم نيروهى) ل جەئ مەفرەزەيا محمود كانى ساركى هاتە دەڤەرى (على ۱۹۵۱، ۱۱-۱۱-۲۴) .

گورانكار بېن ب سەر دەڤەرى دا دهاتن ب شيوه يەكێ گشتى د بەرژوموندا كوردان دابوون (سالح، ۲۰۱۳، ۲۲۷)، ل ئەوى دەمدا عيراق دناڤ گورانكار بېن بهيز بېن ناخووبى و هەرمى دابوو، ئەڤه ژى دزڤريت بۆ ئەوان پيشهاتين ل عيراقى و دەولەتەين هەرمى پەيدابووين ، ئىك ژ ئەوان پيشهاتين گرنك روودانا شەرى كەنداڤى يێ دووئ بوو ل ۲ تەباخ ۱۹۹۰ حكومەتا عيراقى وەلاتى كويت داگيركر (بشار، ۲۰۲۵، ۲۱۷)، بەشەكى مەزەن ژ هيزا لەشكەرى و چەكى خو ژ دەڤەرين كوردستانى ڤەكيشا (باخوړنېڤى ۱۹۶۵، ۱۱-۳-۲۵) (۲۰۲۵) روژ بۆ روژ سزايين توند كەڤتە سەر عيراقى هەر ژ روژا ۲ تەباخ ۱۹۹۰ تا ۲۹ كانونا ئىكى ۱۹۹۰، (۱۰) بريار نەجومەنى ناسايشا نيقەدەولەتى دەر بارەى عيراقى دەر ئىخستەن (كەلمەش، ۲۰۲۲، ۲۷۷)، د راستيدا داگيركنا كۆيتى ژ لايى عيراقىڤه، وەك و مچەر خانەكا ستراتيژى د ميژوويا عيراقى دا دەيتە هژمارتن، ئەڤ گورانكار بېه بۆ ئەكەرى سەر هلدانا دەلفەيهەكا سياسى و سەربازى يا نوى بۆ هيزين ئۆپوزسيونا عيراقى ب گشتى و بەرمى كوردستانى ب تايهەتى، ژ لايەكێ ديفە توندييا هەلوپستى جفاكێ نافدەولەتى بەرامبەرى پينگافين عيراقى وەك فشارەكا دەر مكييا كاريگەر

رزگار كرن و ببیت هیزەكا ريكو پىك ئىكگرتى و راهينان كرى د بۆارى شەرى پارتيزانى يێ ئەوى سەردەمدا پندڤيهەكا گرنگ بوو (ابوبكر، ۲۰۱۷، ۴۷) .

كومبونين بەرمى كوردستانى ب گشتى ل سەر ئاستى بلند ب تايهەت هەردوو م.س بېن پارتى و ئىكەتى گەرمتر بوون ، ئىك ژ بريارين دوو قولى بېن دناڤهرا هەردوو م.س ياندا برياردا كوردستان ب سەر چەند كەرتان دا بهيت دابەشكرن، هەر كەرتەكێ هیزەكا پارتى و ئىكا ئىكەتى و چەند كادرين پارتى و ئىكەتى، چەند بەرپرسين هەردوو حزبان بو سەرپەرشتيكرنا ئاراستەكرنا كەرتان بهين دەست نيشانكرن، ديسان هەول بەن مەفرەزەين بچوپك بېن پيشمەرگه يێ بېن هەردوو لايان ل كوردستانى بەر بەلاف بن، برياردا هەردوو حزب دەست ب نڤيسينا نامەيان بو ريكخستين خوه بېن نهينى بكن، ديسان برياردا هەر حزبەك نامەيان بۆ دوستين خوه دناڤ هيزين بەرگيريا نشتيمانى (أفواج دفاع الوطنى) و مستەشاران بهين بۆ هندى پشتەفانيا جەماوهرى بكن (برايهەتى، ۱۹۰۲، ۱۹۹۴/۳/۲۴) .

ل ۴ نيسانى ۱۹۹۰ لڤوڤ داخووازا سەر كرايەتيا پارتى ديموكراتى كوردستان كەمال كەركوكى و هەمى كادر و بەرپرسين سنوورئ لقا ئىك ئاگەهدار كرن ئامادەبن ل نڤيسنگەها ئورميه ل بارەگايى پارتى ل وئرى كەركوكى پيش سەر كرايەتيا ڤه داخووازا كر ل روژين بهين خوه ئاماده بكن دا بەرڤ كوردستانى بچن ب مەرمە گوهورينا هەڤچەپەرين خوه بېن پيشمەرگه دا كوردستان نە مینتە ڤالا ژ پيشمەرگه يێ (ديرگژ نىكى، ۲۰۱۶، ۲۰۸) . ل ئەوى و مختى جەهوەر نامق دگەل دكتور كەمال كەركوكى خوه ئامادەكرن بۆ سەرپەرشتيكرنا ئەڤى مەفرەزا پارتيزانى ئەڤا دا هيتە دەڤەرى، بەرى بهين جەهوەر نامق توشى هنگافتنى دبیت و پى ئەوى دشكيت ئەوى نەشیا بهيت، كەركوكى وەك بەرپرسى لەڤا ئىك بۆ سەرپەرشتى ئەوان پيشمەرگەيان خوه ئامادەكرن دا بهين دەڤەرى (نەحمەد، ۱۹۶۹، ۱۱/۱۵/۲۰۲۵) .

ل ئەوى و مختى دەڤەرين سنورى ب ئىكجارى ببوونە دەڤەرەكا لەشكەرى و هيزين لەشكەرى ل گەلەك دەڤەران هاتبوون بەلافكرن، ل گوندى (قەسەركى) بنگەهەكێ لەشكەرى لىبوو، گوندى (نەرتيس) ل دەڤەرا نوسكى ژووريان ل سەر سنورى مەغفەرەك لى هەبوو، ديسان ل گوندین (بىرى، جىبى، درى و ميرووسى) مەغفەر لىهاتبوون دانان، هەمى مەغفەرين لەشكەرى حكومەتيا بوون (كلحى، ۱۹۳۸، ۲۸-۱-۲۰۲۵) . سيستمەى حكومەتا عيراقى ب ئەڤى رەنگى بوو، ب مەرمە كونترۆلكرنا دەڤەرى ب شيوه يەكێ بهيز، ل هەمى گوپيتكين چيايان يان گرەكين بلند و جهين ستراتيژى سەنگەرين لەشكەرى لىهاتبوون دروست كرن و پترى ئەوان سەنگەران جاش تيدا بوون .

مەفرەزه ل سەر ئاستى دەڤەران هاتنە دروستكرن، مەفرەزا دەڤەرى ب سەرپەرشتيا (تەحسين كەمەكى) و (شاكر زيوه زيوه شەفيق)، مەفرەزا زاخو ب سەرپەرشتيا (مەمەد خالد بوسەلى) و (سەعيد بوسەلى) مەفرەزا شىخان ب سەرپەرشتيا (خالد مەمەد تاهر بانى) و (حسين مەمەد على) (ابو على بانى) مەفرەزا نهيلى ب سەرپەرشتيا (صبحى نهيلى)، مەفرەزا هەوالگيزى ب سەرپەرشتيا (رەمەزان ئالخان)، مەفرەزا نوژداران ب سەرپەرشتيا (دكتور مەمەد صالح)، هەروەسان مەفرەزهك دگەل دكتور كەمال كەركوكى

عیراقی ھیزین پەكەكی لڤین ل سنووری كوردستانی دكرن (حمو، ۱۹۶۱، ۱۶-۹-۲۰۲۴).

عیراق بریكا ھیزین پەكەكی لڤین پێشمەرگە ی بێن ل سەر سنووران ھاتبوو ناگەھداركرن، ژبەر ھندئ د نڤیسارمكا ئەمنا گشتی یا عیراقی یا ژماره (8000) ل 9 ئەیلولا 1990 یا ھاتیه ئاراستەكرن بۆ رێڤەبەریا ئەمنا دڤەمەین حوكمی ئوتونۆمی، ھاتیه دیاركرن لیژنەبەریا تایبەت ب ئەندامەتیا ئەمنا دھوك، سلیمانی، ھەولیر ھاتیه پێك ھینان ھاتیه دیاركرن پیزانین بێن گەھشتین لیژنی پێشمەرگە ل ئیرانی خو ھەمادە دكەت بەھتە دڤەمەین سنوری كریارین لەشكەری ئەنجامیدەت، ژلایەكی دێڤە ئەمریکا دئ توركیا رازی كەت پێشمەرگە بریكا سنورین ئەوی بەین دناڤ دڤەمەین سنووری عیراقیدا، ل سەر ئەڤی چەندئ پێدڤیبه پەموەندیان ب شتیوھەكی گەلەك نەئیی دگەل جەكدارین پەكەكی بەین دروستكرن، بەس ب مەرج توركیا نەزانیت(مدیرية الامن العامة، رقم ۸،۰۰۰، ۹-۹-۱۹۹۰) د دویچرونا ھەلوپستین حوكمەتیا عیراقی دا پستی كۆنترلكرنا كۆمەیتی، دھیتە تیبینی كرن كو بەغدا ھەول ددا ب ریکا ستراتیژیا كریگرتی ناوڤۆی رێگرتی ل چالاكبوونا بزافا پێشمەرگە ل دڤەمەین سنووری بكەت بكارئینانا چەكدارین پارتی كریكارانی كوردستان وەك ئامرازەكی فشارئ، نیشانەكا روونا وئ چەندئ بوو كو عیراق د وئ قوئاغی دا پندڤی ب پاراستنا ئاسایشا سنوورین خو ھەبوو، ب بی ھندئ كو توشی ئالۆزییان دگەل وەلاتئ توركیا بییت.

ل ئەوی دەمیدا ب مەبەستا لاوازكرنا پێگەھین پێشمەرگە ل دڤەمەین چپایی بێن سنووری زاخۆ، ھیزین عیراقی ھەولدا پەموەندیان دگەل پەكەكی دروست بكن و دڤی چوارچووقەیدا ل ۲۳ ئەیلولئ ۱۹۹۰ رێڤەبەریا ئەمنا زاخۆ د نڤیسارا ژماره (1810) بۆ رێڤەبەریا ئەمنا دھوكی دا دیاركرن دگەل دوو ژ ئەندامین پ.ك.ك بێن لڤور دروستكرنا پەموەندیان دگەل ھیزین عیراقی ل نزیك گوندی كەشانی ل دڤەمەین گولیان بێن كۆمەبووین، ئەوان ئامادەیا خو یا دیاركری ھاریكاریا ئەوان بكن، بی ئیكئ ناڤئ ئەوی (بوتانە) و ناڤئ ئەوی (حەرمەكی) بەرپرسی ئیكئ بی ھیزین پەكەكی ل سەر دڤەمەین و كریارین پەكەكی ھەر ژ مێردینی تا سێكوشا سنووریا توركیا عیراق و ئیران دەستیدا بوون، بی دووی چینگری ئەوی (ئومید)ە، كوردئ سووریە، ل ۲۴ ئەیلول ۱۹۹۰ رێڤەبەریا ئەمنا زاخۆ ب شەڤ د گەل قان ھەردوو كەسان ل بنگەھە ئەمنا اللەسندی(دەركار) كۆمبوو، د ئەڤی كۆمبوونیدا بوتان ئامازە بەندئ داہە فەرماندئ ھەمی ھیزین پەكەكی یە ل دڤەمەین، ھەر دەما پێشمەرگە ھاتن ناڤ سنورین عیراقی رێكئ نەدەنئ، بەلئ ل سەر ئەڤی چەندئ توركیا ھاریكاریا پێشمەرگە دكەت بۆ ھاتنا ئەوان بۆ ناڤ سنووری عیراقیدا. دیسان ل ۱۸ ئەیلولا ۱۹۹۰ ھیزین پەكەكی شەر بەرامبەر پێشمەرگە كریە، مەفرەزەبەك دگەل محەمەد خالد بوصلی ھات بۆ ناڤ سنووران ھیزین پەكەكی شەرئ دگەل كری رێگرتیا وانكر دا نەھین دناڤ سنووری عیراقیدا، پێشمەرگە بەرەڤ قەزا چگورجە جەلئ سەر ب پارێزگەھا جولەمێرگئ ڤە چوون، مسعود بارزانی ھەولەت ئەو كەسین پەنابەری خیفەتگەھین دیاربكربووین جەكدار بكەت و بزفرینت ناڤ سنورین عیراقی دا (مدیرية امن زاخۆ، رقم 23، 1810، 23، 23، 1810).

رەنگەھەدان ھەبوو د چالاكردنا لڤین پێشمەرگەھی دا، كو مفا ژ لاوازییا پێگەھە نافەمۆلەتی و سەربازی بی عیراقی و مەبەگرت.

ئەو كەسین باومەریا ئەوان ب ئیك دەھات لڤور ئیك كۆمبوون، چ پێشمەرگەبێن كەڤن پان رێكخستین نەئیی بن و چەندین شانین چەكدارئ ژ جەماوەرئ كوردستانی ھاتن دروستكرن، ژ ئەوان پێشمەرگەبێن خو ھەدەستی ھیزین عیراقی كرین، ھندەك ژ ئەندامین رێكخستین نەئیی، خەلكی نشتیمان پەروەر، فیرخواز و جاش پێكدەھت(مستەفا، ۲۰۰۹، ۲۳۱-۲۳۲). ھیدی ھیدی سزایین ل سەر عیراقی ژبەر داگیركرنا كۆیت دژوارتر لیدھاتن، ب تایبەت پستی دۆرپبجا ئابووری ل سەر عیراقی ھاتیه دانان(سندی، ۱۹۶۸، ۱۶ تیرمەھ ۲۰۲۴)، حوكمەتا عیراقی گەلەك یەكەبێن لەشكەری برن چەمەین شەری و لەشكەر بۆ كۆیت زفراند، ل ئەڤیرئ دەرفەتەكا باش بۆ ھیزین كوردی دروست بوو ئەو بوشاییا ل دڤەمەین دروست بووی مفا و مەگرت (بشار، ۲۳-۷-۲۰۲۴). دگەل دەست پێكرنا لەشكەر كیشیا عیراقی بۆ سەر كۆیتئ، ل ۳ تەباخا ۱۹۹۰ بەرەبێن كوردستانی بەیاننامەك بەلاڤەر و تیدا ئیدانەیا لەشكەر كیشی بۆ سەر وەلاتئ كۆیتئ كر، دیسان داخوازئ حوكمەتا عیراقی كر ھیزین خو ھەژ كۆیتئ ڤەكیشیت (AR-25, 1990)، ھندەك فەرمان و رینمایین لەشكەری ژلایئ بەرەو كوردستانی بۆ ھیزین پێشمەرگەھی ھاتە دەرنێخستن و داخواز كر ھیچ چالاكیەكی ب دژی ھیزین عیراقی ئەنجام نەدن (ریكائی، ۲۰۲۳، ۳۵). ئەڤ بریارە ل دەستپێكئ ب شتیوھەكی نەئیی بوو، پستی كۆمبوونا سەركردین بەرەبێن كوردستانی ل ۲۷ چریا ئیكئ تا ۱ چریا دووی ۱۹۹۰ درێژ بووی ب ئاشكەرای ھاتە راگەھاندن(مستەفا، ۲۰۰۹، ۲۰۹). ئەڤ چەندە دزڤریت بۆ ھندئ ھیشتا پتەریا خەلكی كوردستانی ل كۆمەلگەھین زۆرمەلی بێن حوكمەتا عیراقی بوون و رێژمەكا زۆرا خەلكی ھیشتا ل ئیران و توركیا بوون، سەركردایەتیا بەرەبێن كوردستانی دترسیا ئەگەر خەلكی ب دژی ھیزین عیراقی رابن دئ ھیزین عیراقی ئەوین چاڤدیریا كۆمەلگەھین زۆرمەلی دكەن ب كۆمكۆزیان ب دژی خەلكی ئەنجامەدن و دئ عیراق داخوازئ ژ توركیا كەت بەئیلیت ھەو الگیریا ئەوی بچیت دناڤ كەمپین پەنابەراند و دەست ب كوشتنا خەلكی بكن وەك چاوال سالأ 1989 نانئ ژ ھەراوی بەھاریكارییا بەرپرسین توركیا ل خیفەتگا مێردین، موش و دیاربەكر داہە خەلكئ(باخورنیڤی، ۱۹۶۵، ۱۱-۳-۲۰۲۵)

ھەر دچوارچووقەیی پێشھاتین ھاتین رویدان پستی گەھشتنا مەفرەزەبەك بەرەبێن كوردستانی ژ ھیزین ی.ن.ك دگەل پارتی گەل، كەمال كركوكی پێشنیارا كۆمبوونەكئ بۆ ڤەگۆ ھاستنا بنگەھین پێشمەرگەھی بەرەڤ كویراتیا وەلاتئ ڤە بچن، ھەمی لایەن لڤور ئەڤی چەندئ د رازیبوون(أحمد، ۲۰۲۵، ۱۳۱). ل ئەوی دەمیدا، ھیزین پەكەكی ھاریكاریەكا باش بۆ حوكمەتا عیراقی دكر، ژبەر ھندئ حوكمەتا عیراقی بارەگایین سەرەكی بێن پێشمەرگەھی ب پلانا دەزگەھە ھەو الگیریا عیراقی ھەمی رادەستی پەكەكی كرن(حمو، ۱۹۶۱، ۱۶-۹-۲۰۲۴)، پستی دڤەمەین خالی بووی ژ ناكنجیان و پاشەڤە زفرینا پێشمەرگەھی بۆ دڤەمەین سنووری 1988-1990 ھیزین پەكەكی ل دڤەمەین پیدابوون ل بارەگایین پێشمەرگەھی خو جینگرتن(كلحئ، ۱۹۳۸، ۲۸-۱-۲۰۲۵)، ب فەرمانین

پەيوەندىن عىراق و تورکيا نەكەت، ئەف پەيوەندىه دئ بن ریکەکا باش بو زانينا لقينين پيشمەرگه ل دەفەرین سنووری بین عىراق و تورکيا، ئەوین پيشمەرگه هەولدن لئ بهین دناڤ سنوورئ عىراقیدا (مدیریه امن محافظه دهوك، رقم 6637، 15-10-1990).

دېسان ل 17 چریا ئیکئ 1990 دنفیسارا ژماره (985) ریفەبەریا گشتی یا ئەمنا حوکمئ ئوتوتومی بو ریفەبەریا ئەمنا پارێزگەها دهۆکئ ل دۆر پەيوەندىن دگەل هیزین پەكەكئ دواتی ل هندی کره ئەف پەيوەندىه ب نەینی بمین داخوازر هەر پیزانینەك دەرباره ئەفی بابەتی ب دەست بهیت نفیسن و نایبیت ب هیچ رەنگەكئ دامودزگەهین دی یین حکومەتی بزانی، ئەمنا دهۆک ل دۆر لفین و بەرەف پيشقهچوونا کومکرنا پیزانین راسپارد بەردوام پیزانینا بو ئەمنا گشتی فریکەت، ديسان دیارکر پیدقیه ئەمنا دهۆکئ گەلەگ ب هشیاری سەرەدەری دگەل چەكدارین پەكەكئ بکەت، نایبیت بیت ئەگەرئ کارتیکرنی ل پەيوەندىن تورکيا و عىراق (مدیریه امن العامة، رقم 9085، 17-10-1990). ب ئەفی رەنگی خویا دبیت هیزین پەكەكئ پیزانین باش ل دۆر لقينين پيشمەرگه ل هیزین تورکيا بو ئەمنا گشتی یا عىراقی فریکرن، د بەرامبەر دا گەلەك دەفەرین سنووری دناڤ ئاڤا عىراقی دا بنگەهین خوه دانان زیدەباری چەك و پارە ژى وەر دگرتن، لەورا زۆر ب هشیاری سەرەدەری دگەل ئەفی دوسەیی دکر و نەدقی ئەف جۆره پەيوەندىه بین ئەگەرئ تیکچوونا پەيوەندىن ئەوئ دگەل تورکيا، چونکی حکومەتا عىراق چەندن ریکەفتین ئەمنا ل دۆر پاراستنا سنووران دگەل تورکيا مۆرکربوون.

هەر د ئالوگۆرکرن پیزانین میدانی ب شتوبههکی کۆ لقينين پيشمەرگه لئ لایئ پەكەكئ قە وەك پیزانین هەو الگیزی دگەهشتە دەستئ سوپایی عىراقی، ل 27 چریا ئیکئ 1990 ریفەبەریا ئەمنا گشتی نفیسارەك ب ژماره (9279) ئاراسته ریفەبەریا ئەمنا دهۆک کرهه، تیدا ئاڤا ب هندی دایه دەزگهه هەو الگیزی نفیسارەك ئاراسته ریفەبەریا ئەمنا گشتی کره تیدا دیارکره ریفەبەریا ئەمنا زاخو پەيوەندىن دگەل هیزین پەكەكئ دروست کرین و چەندن کومبوون دناڤهرا و اندا دروست بوینه، ریفەبەریا ئەمنا گشتی دیارکره ژ نەها و یقه ئەف دوسەیه دئ بو دەزگهه هەو الگیزی هینە رادەستکرن، پاشی دئ ناڤئ ئەوئ کەسی بو هەوه هینە هەرتن یئ دئ هون دگەل کار بکەن، ئەف چەندە دئ بینه شتواری کارکرنئ بو نمونه ئەکەر پیزانین هەبن دئ بو هەو الگیزی هینە قەگۆهاستن، کوپهکا ئەفی نفیساری بو هەردوو ریفەبەریا ئەمنا هەولیز و سلیمانئ هاتیه هەرتن هەکه پەيوەندىن ب ئەفی رەنگی دگەل پەكەكئ هەبن دئ کار بو دەزگهه هەو الگیزی هینە قەگۆهاستن (مدیریه امن العامة، رقم 9279، التاريخ 27-10-1990).

د بەرسقا نفیسارا ریفەبەریا ئەمنا گشتیدا ریفەبەریا ئەمنا دهۆک بو ریفەبەریا ئەمنا دهفەر حوکمئ ئوتوتومی دەبارە رادەستکرن ژیدەرین پیزانیا بین گریدایی ب پەكەكئ قە، ل 5 چریا دوئ 1990 ب ئامادەبوونا نوونەرئ دەزگهه هەو الگیزی (سەید ضاری حمود عبدالله) هەفتین دگەل (بوتان) ئیک ژ بەر پرسین پەكەكئ و سەرپەرشتئ دهفەر مێردین تا سینگوشا سنووری یا عىراق تورکيا و ئیران ئەنجامدایه، د ديسان ب ئامابوونا نوونەرئ دەزگهه هەو الگیزی هەفتین دگەل بەرپرسی کەرتئ هەکاری یئ

ل 7 چریا ئیکئ 1990 کومبوونەکا دی دناڤهرا ئەمنا ئامیدئ دگەل ئیک ژ هیزین پەكەكئ بناڤئ (باران ئەحمەد) بەرپرسی کەرتئ هەکاری، شەمدینان، چەلئ، گەفەرئ ل هافینگهها سیلاڤئ ل ئوتیلا سولاڤ هات ئەنجامدان، باران ئەحمەد ب ئامادەبوونا ئەلی رەزۆ کوردئ سووری یه دگەل ریفەبەریا ئەمنا ئامیدئ کومبوو و ئەوئ دابوو دیارکرن پەيوەندىن دناڤهرا پيشمەرگه ل چەكدارین پ.ک.ک د باش نین، دگەل هندی ب مەرما ئاسایکرن پەيوەندىن و قەکرنا خالین سنووری ژ لایئ هیزین پەكەكئ کومبوونەك ناهەرا هیزین پەكەكئ و پيشمەرگه ل سەر سنوورئ ئیرانی هاتبوو ئەنجامدان، بەلئ چ ئەنجامین باش نەبوون، بارانی دیارکر هیزین پەكەكئ ب هەمی ریکان هەولدن نەهیلن پيشمەرگه ل بهین دناڤ سنوورئ عىراقیدا و تیکدانئ تیدا بکەن، چەكدارین پ.ک.ک هەولدن نەهیلن هیزین پيشمەرگه ل بشین کارتیکرنئ ل گونین باکورئ کوردستانی بکەن، ب چ رەنگان پەكەك ناهیلن هاریکاری بگهه پيشمەرگه ل، ل دۆر ئەفی چەندئ دەمی پيشمەرگه گەهشتین گوندئ شیف رەزانی پەكەكئ نەهیلن کەس ژ خەلکئ گوندی هاریکاری ئەوان بکەت، دناڤ خەلکیدا بارزانی ب بزاقا ئیمپریالی و زابونیزمی تومەتبارکەن (مدیر امن العامدی، رقم ---، 7-10-1990). مەرما پەكەكئ ئەو بو دا خەلک خوه دویری پيشمەرگه ل بکەت و هاریکاری پيشکیشی نەكەت راکیشانا هەستین ئەوان یئ نشتیمانی و ئایینی دا بینه ریکر ل دۆر هاریکاریکرن پيشمەرگه ل و حکومەتا عىراقی پشیت بەستئ بو بو بەستقههینا پیزانین ل دۆر لقينين پيشمەرگه ل ب پەكەكئ بکەت و دەرەمبەر دا عىراق کەلوپەلین پیدقی بەت ئەوان.

هەر ديسان ل دۆر پینگافین حکومەتی بو زانینا پلانین پيشمەرگه لئ ل دۆف نفیسارەکا دی یا ئەمنا زاخو ئاڤا ب هندی هاتیه دان رابوینه ب هەرتنا (سادیق عەر سالیح) بو لایئ (موسا عبدالرحمن ئەحمەد کویانی) ، ل 11 چریا ئیکئ 1990 ل زاخو هەفتین دناڤهرا سادیق عەر سالیح دگەل موسا عبدالرحمن ئەحمەد کویانی هاتیه کرن، موسایی ئاڤا بەندئ دایه بەری سئ هەشان حکومەتا تورکيا رابوویه ب قەگۆهاستن چەكئ ئەوان کوردان ئەوین ل هەوا ئەنفالان بەهیدینان دگەل خوه برین بوو دیاربەکر، ئەف چەکه بو بنگههین سنووری وەك پيشهکیا هاتنا پيشمەرگه ل بو ئەفان دەفەران بو ئەنجامدانا کریرین لەشکەرئ ل ناڤ سنوورئ عىراقی قەگۆهاستنه، پاشان قوناعا دووی هەندەک کەس ژ خیفەتگههان وەك (عەبدولکەریم فەرمان کەشانی گولی)، (ئوسمان قاسم) و (سەعدو کورکی گولی) دگەل بەشەك ژ خەلکئ دناڤ خیفەتگهها دیاربەکر بەرەف دەفەرین سنووری هاتینه و ئەو چەكئ دگەل خو برین بو ئەنجامدانا کارین تیکدانئ (مدیریه امن زاخو، 11-10-1990).

سەرەرای هەبوونا پەيوەندىن بهیز دگەل سەرکر دایهتی و هیزین پەكەكئ، حکومەتا عىراقی ب هشیاری سەرەدەری دگەل ئەفی چەندئ دکر و ئارادیهکی زۆر باومری ب هیزین پەكەكئ نەهات و هزر دکر ئەو ب هەمی شتوبههان پشتهقانیا هیزین پيشمەرگه ل کەن، ژ بەر هندی ل 15 چریا ئیکئ 1990 ریفەبەریا ئەمنا پارێزگەها دهۆک ب نفیسارەکا ب ژماره (6637) ئاراسته ریفەبەریا ئەمنا دەستەهلاتا حوکمئ ئوتوتومی کره و تیدا دیارکر پیدقیه پەيوەندىن دگەل پەكەكئ ب هشیاری و نەینئ بمین دا کارتیکرنئ ل سەر

٢٠٠٩، ٢٤٨). ژلايهکي ديفه نه گوهدانا عيراقی بو بريارين ئهجمومەنی ناسايشی بو خوه فهکيشانا ژ کویتي، هندەک بريارين توندتر ب دژي ئهوي هاتنه دەرکرن، مينا بريارا ژماره (661) يا ل 6 تەباخا 1990 ژبو دانانا دۆرپنچا بازرگانی، دارایی، لهشکەری ل سەر عيراقی، ئهجمومەنی ناسايشی يی نەتەم مین ئیکگرتی برياردا ئه وه لاتین نه ئهنادم د ئهجمومەندا ب هویری ژ دەرکەفتا برياری سەر مەدری دگهل ئهفی برياری بکەن ژبو دۆرپنچا بازرگانی ل سەر هەر کەلو پەلهکی ژیدەری وئ عيراق یان کویت ببت نه هیتە وەرگرتن(S/RES/661,1990).

دۆرپنچا ل سەر عيراقی بارودۆخ دژوارتر لیکرن و قەيران ل سەر عيراقی دژوارتر لیهات، دېرامبەر دا بو سقکرنا ئهوی بارودۆخی حکومەت و خەلک کەفتیه تیدا، حکومەتا عيراقی ديارکر هەر کەسەکی بشیت کەلو پەلین خوارنی ببینت دناق وەلاتی دا بلابینیت دئ ریکي دەینی ب ریکا سەر سنوری کرین و فرۆتنی بکەن، پەسەند دانه ئهوان کەسین ئهوي ژ پشیت راست ب ریکا ئهمن و ههوالگیر و مستهشاران پەسەندین دەستویریا کارکرتی (وهرهق عدم تعرض) ژ پاریزگههی دهینان هەر پەسەندەک بو ماومبی (10 تا 15) رۆژان بو دەمی دزفرین پیدقیوو تشتەک دگهل خو هینابا و ئهوان دیت با (باخورنیفی ١٩٥٩، ٢٥-٩-٢٠٢٤). بەشەک ژ ئهوي خەلکی ب ئهفی کاری رادبوون هندەک پيشمەرگهیین کەفن بوون، بەلی بیوون جەته و ههوالگیری ئهوان پەسەند دروست کرن و چوون بو دەفەری سنووری ئەفان کەسان مەفەرەزین پيشمەرگه دیتن، دگهل کەمال کەرکوک ریکەفتن دووباره دەست ب ریکخستنان دناق باژیراندا بکەن(ئەحمەد ١٩٦٩، ١٥-١-٢٠٢٥) (عزمدين حسين زيوكي)، (نحم الدين حسين زيوكي)، (رجب ئیبراهیم باخورنیفی)، (رجب و عزمدين) هەردوو نامر سريین جاشان بوون، ئهوان پەسەند لدهق (عەلی شەعبان) مستهشاری فەوجا (93) يا جاشان دروستکرن، پەسەندا دەستویری کارکرتی بو چوونا سەر سنوری دانئ، ل زالگههی دەمی پرسيار کری، گوت ئەم چەکارین (عەلی شەعبان)ئ، فەوجا فەوجا (93)، تا گەهشتین دەق کەمال کەرکوکی نيزیکی سئ شەفان مان ئهویرئ، جارەکا دی زفرین دھۆکی و ل دەمی زفرین دەست ب ریکخستنان کر(زيوكي، ١٩٥٩، ١٦-١١-٢٠٢٤)، ل دووماهیا سالاً ١٩٩٠ تا ١٩٩١ ئهوي کەس حەفت جارن دگهل کەمال کەرکوکی کۆمبوون (پيرومەری ١٩٦٢، ١٦-١١-٢٠٢٤)

کارین ریکخستتین نهینی دناق باژیران بو کادران هاتنه دەست نیشانکرن، هندەک ناگەهداری پئ هاتنه دان یی چەک نهبیت بخوه چەکی پەیدا بکەن، بەلی زوربەیا جارن ب شەف بەلافوکا بەلافکەن داکو حکومەتا عيراقی بزانیت پيشمەرگه هەر یی بەردەوامه ل دەوروبەری باژیران (نیسماعیل ١٩٣٩، ١-٧-٢٠٢٤). مەفەرەز مین پيشمەرگههی ئهوين هاتینه د کویراتیا وەلاتیدا ب ریکا دەزگههی بینتیل گورانکاری و بەرهف پيشقەچوونین بو سەرکرایەتی د هاتن هەنارتن، ئەف مەفەرەزین پارتیزانی بوونه بنگههین مەزنین پەيوەندیان، بەرنامە بو چەوانیا پەرپالکرنا سەر هەلدانی هاتنه دروستکرن و گرووپ گرووپ چەکارین کوردین هاتین خاپاندن ل خوه زفرین، رۆژ بو رۆژ خەلکی کوردستانئ پەيوەندی ب ئەفان پيشمەرگهیان دکر، خەلکی دەنگو باس د

لهشکەری پەکهکی (باران)، ب نامادەبوونا نوونەری سیاسی یی ريقەبەریا ئەمنا دھۆک دگهل ريقەبەری ئەمنا زاخو و ريقەبەری ئەمنا ئامیدی ئەف دەسەيه بو دەزگههی ههوالگیری هاتە رادەست کرن (مدیرية امن محافظة دهوك، رقم 7248، التاريخ 21-11-1990). ديسان ئەمنا ئامیدی دەربارهی ئەفی بابەتی ل 22 چریا دووی 1990 ب نفیسارا ژماره (1610) بو ريقەبەریا ئەمنا دھۆک هاتیه ئاراستەکرن و تیدا ديارکریهه ژیدەرین خوه مین پیزانینان مین رادەستی ههوالگیری زاخو کرین(مدیرية امن العمادية، رقم 1610 التاريخ 22-11-1990). مەرما ههوالگیری عيراقی ژ ئەفی چەندە ئهوي بو دا ئهوي پیزانین پەکهک لئور پيشمەرگههی بو ئهوان فریدکەت ب نهینی مینن و ژ جەهکی بو جەهکی دی نههین فهگوهاستن و بگهه پيشمەرگههی یان تورکیا یی ناگەهدار بیت و زیان پەيوەندی ئەوي دگهل تورکیا بکەفن.

سەر مەری دروستکرنا ئاریشەیین بەردەوام ژلاپی هیزین پەکهکی فه بو پيشمەرگههی، بەلی ئهوان گوهدارییا چەکارین پەکهکی نەدکر، پيشمەرگههی بەردەوامی ب کاری خوه دا، نیک ژ بەرپرسین هیزین پەکهکی بنافی(دکتور بارانی) پيشمەرگههی چەند جار دگهل ئهوي کۆمبوو، نافیری گوت (قەبیل ناکەن هوین ل ئەفیرئ بچن دناق سنورین عيراقیدا، صدامی یا بو پەکهکی ژ ههوه کری)، رهوشا پيشمەرگههی دگهل پەکهکی نیک چوو، مەفەرەزیا (خالد بانی) و (ئەبو عەلو بانی) دگهل مەفەرەزا (تەحسین کەمەکی) ریکەفتن دا هین بو دیتنا دەفەری، بەلی هیزین پەکهکی هاتنه بەرھیا ئهوان ئالوزی دناقەرا پيشمەرگههی و پەکهکی دا دروست بوون، پيشمەرگههی بو ديارکر ب هەر بەھایەکی هەبیت دی دەربازین، هیزین پەکهکی ديارکر دئ دگهل ههوه هین ژبەر بارەگاین هیزین عيراقی، لی پیدقیه هوین نافین خوه رادەستی بەرپرسین پەکهکی بکەن، پيشمەرگههی ژي نافین خوه مین دروست نەدانی ژبەر کو دزانی ئەف ناقه بو ههوالگیری عيراقی نه پيشمەرگه بو دەفەرا نیرومیان و ژوردا هاتن خوارئ بو ناف دەفەریدا (تاھر ١٩٥١، ١٨-١١-٢٠٢٤). هەردوو مەفەرەز مین زاخو و ئامیدی نههاتن خوارئ و ل بنگههی لقی مان دا مەفەرەزین دھۆک و شیخان ب قەگەرن کا دی چ پیزانینان دگهل خوه هینن، مەفەرەز دناقەرا جادا شیلادزی بو ئامیدی دەربازی چیاپی گارە تا نيزیکی چەمانکی بوون، خالد بانی ل ئەوي دەفەری یی شارەزا بوو دگهل مەفەرەزا تەحسین کەمەکی هات بو لاین دی یی جادی دەربازکرن، تەحسین کەمەکی دگهل هەفالین خوه چوون دەوروبەرین کۆرین گاغانا ل پشتا زاویته لاین رۆژ ئاقال پشت کۆرا دەربازی گوندئ رەشەوری بوون، پاشی بو گوندی کەمەکا، مانا ل ئەفی دەفەری گەلەک ب زحمەت بوو، هیزین حکومەتا عيراقی ل هەمی جەهان دبهلاقبوون، بچویکتین لقین دا هینە ئاشکەراکرن، ژبەر هندی ژ کەمەکا چوون لیناقا، پاشی ژبەر هاتنا هیزەکا زورا حکومەتا عيراقی بو دەفەری، ئهوان هەولدان بو چیاپی مەینی بچن و بەرهف بارەگایی لقی فه، نيزیکی بیست رۆژان ئەفی گەریانی فهکیشا (کیقی ١٩٥٧، ٨-١١-٢٠٢٤)

هەمی ئهوي گەریانین پارتیزانی مین دەهاتنه هەنارتن بو دەوروبەرین باژیران مەبەست ژئ دووباره ساخ کرنا پەيوەندی دناقەرا هیزین پيشمەرگههی و جەماوەری دناق باژیراندا بوو، و نامادەکرنا جەماوەری بو سەر هەلدانی (مستەفا،

ل 18 کانونا دووئ 1991 لئۆر ئەوان گۆرانکاریان هەردوو م.س یێن پ.د.ک و ی.ن.ک لئۆر بارو دوخی دەفەرئ دووماهی پێشەهات و گۆرانکاریین نەچاڤەر یەری کۆمیوون و بریاردا ئامادەکاریان بۆ هەر پێدقییەکی بکەن، هەمی پێنگاڤ و بریارین داھاتی ب هەماھەنگی و ئیک تێگەھشتن بەھافێژن (بارزانی، 2022، 49-50). ل 28 کانونا دووئ 1991 بەرھەیی کوردستانی کۆمیوونەکا ب ئامادەبوونا نۆنەرین سەرکردایەتیا هەمی لایەنان ب سەرپەرشتیا مسعود بارزانی بۆ مەرما دانو ستاندن ل سەر شەڕئ کەنداڤی یی دووئ رویدانین دەفەرئ و چەوانیا خوە ئامادەکرن، خوە گۆنجاندا و روی ب روی بوونا ئەوان گۆھۆریین ل دەفەرئ ھاتین پێش ئێنجامدا (بەرھەیی کوردستانی، ژمارە، 24-25، شوباتا 1991)، ھینگئ ھەست ب ھندئ د ھاتە کرن سەرھلدا نا جەماوەری گەلەک نیزیکی بوویە، ژبەر ئەھئ چەندئ لق و ناوچە ھاتنە خوارئ بۆ پەییوندی کرنئ دگەل ریکخستن و جەماوەری کوردستانی بۆ کارین پێدقی، دیسان پەییوندی ب کەسایەتیا ناڤار ژ خانەقین تا زاخۆ ھاتە کرن، بەرنامەھەکی تاییەت بۆ ھاتە دانان داخواز ژ (مستەشار و جاشان) ھاتە کرن ھەلوێستەکی نەتەھەیی بگرن پێش (میرخان، 1999، 25).

ل 15 شوباتا 1991 سەرۆکی ویلايەتین ئیکگرتی) جۆرج. ھ. بوش (George H. W. Bush 1993-1989) د کونگرەکیڤ رۆژنامەفانیدا دا دیارکرن پرسیا عیراڤی یا دەھستی عیراقیاندا، پێدقی خەلکی عیراڤی دژی حکومەتیا بەغدا سەرھلدا بکەن حوکمی صدامئ ژناڤیین (Bush, 1991, 149)، شیعیان ل باشوری و کوردان ل باکوری گەلەک ب گەرمی پێشوازی ل ئەھئ گۆتارا بوشی کرب بۆ چوونا بوشی بەرقراربوونا ئاشتئ ل دەفەرئ بنتئ ب دەرئخستنا سەدام حوسین دا ھیتە بجە ھینان (مەھۆ، 2009، 77). ئەھئ چەندئ ھیز و پالێشتیەکا مەزن بو هەمی ھیزین ئوێزسیوون عیراڤی دروست کرب ئەگەر دەست ب ھیرشان بکەن دئ ویلايەتین ئیکگرتی دئ پێشەفانیا ئەوان کەت.

پشتی ب دووماهی ھاتنا ئالۆزین شەڕئ دووئ یی کەنداڤی بەرھەیی کوردستانی هەمی پارت و لایەتین کوردی و گەلئ کورد ب گشتی شکستنا لەشکەرئ عیراڤی بەرامبەر ھەڤەیمانان ب دەلیڤە دیت، بۆ بەرپالکرنا سەرھلدا نەکا سەرانسەری ل باشوورئ کوردستانی ب دژی رژیما بەعسیان ئەوا چەندەھا سالە ژبەر سیاست و ریفەرنا وئ خەلکی ئەوئ دەر بەدەر بووی (صادق، 2012، 108). ھەر دگەل ئامادەکاریان، بەرھەیی کوردستانی بریاردا سئ سەرکردایەتیا بۆ ھەر سئ پارێزگەھین (سلیمانی، ھەولێر و دھۆک) بدانیەت بوو، دیسان بۆ ھەمی باژێران ژئ قەزا و ناحیان سەرکردایەتین پشکی دانان ھیز و بەرپرس بۆ ئەفان دەفەران دەست نیشانکرن، سەرھدان و کۆمیوون دناڤەرا لایەتین سیاسەدا، بەردەوام بوون ھەر د ئەھئ چوارچووقەیدا ل سەر بانگەھێشتیا نیرانئ 14 شوباتا 1991 مسعود بارزانی و نەوشیروان مستەفا سەرھدانا کرمانشان کرب و ل سەر ھندئ ریکەفتن بەرھەیی کوردستانی ب تاییەت پ.د.ک و ی.ن.ک ھەماھەنگی دگەل ئێنجومەنی بلند یی عیراڤی بکەن بۆ قوناغا داھاتی ل ناخوھیا عیراڤی (بارزانی، 2022، 62-61). ل 15 شوباتا 1991 مسعود بارزانی و نەوشیروان مستەفا یی ل سەر بەرنامئ سەرھلدا ئیککەفتن (صالح، 2022، 40-41).

گەھاندن ئەوان (ئالیخان، 2002، 47). دبەرەمبەر ئەفان گۆرانکاریان رەوشا بەعسیان گەلەک لاواز ببوو، باوەر بەک بو ھاوالاتیان دروست بۆ ئەھئ بارو دوخە ب ئەوی رەنگی درێژن ناییەت و دئ گۆرانکاری ھین رویدان (سەندی، 1954، 23-7-2024).

ب شیوێھەکی بەردەوام بەرھەیی کوردستانی ب تاییەت پ.د.ک و ی.ن.ک دەست زنجیرەھەکا کۆمیوونان ل سەر ئاستئ بلندئ سەرکردایەتیی ل نیران کرب، جاران ل مکتب سیاسی پ.د.ک ل راژان و جاران ل مکتب سیاسی ی.ن.ک ل قاسمە رەش، بۆ خوە بەرھەڤکرنا ھەر گۆرانکاریەکا دروست دبیت ل دەفەرئ دا (ئەحمەد، 1954، 22-11-2024). بریکا ئیزگەھئ دنگئ کوردستانی و ئیزگەھئ دنگئ گەلئ کوردستانی و نامەیان داخواز ژ ھەمی پێشەمەرگەھین کەفتن ئەوین ناکنجی ل کوردستانی ئەفجا چ ل کۆمەلگەھین زۆرەملی یان باژێرین دی دکر پەییوندی ب پێشەمەرگە و ریکخراوین خوە بکەنقە، خوە بەرھەڤ بکەن بۆ سەرھلدا، ب ریکا ئەفان ئیزگیان رینما و کار بۆ دەھاتە دەست نیشانکرن ھەردوو ئیزگیان رۆلەکی گەلەک باش بو ھاندانا خەلکی ددیت (داود، 2016، 95).

ئەو ھەماھەنگیا دناڤەرا لایەتین کوردی ب تاییەت پ.د.ک و ی.ن.ک بەری بنیاتی سەرکەفتنا سەرھلدا بۆ ب رەنگەگی گشتی، دەر ئێنجامی ئەوان کۆمیوونین بەردەوام یین پارتین کوردستانی ب تاییەتی یین دناڤەرا پ.د.ک و ی.ن.ک دا، مسعود بارزانی دگەل نەوشیروان مستەفا یی رۆلەکی سەرەکی دیت، ھینگئ جەلال تەلەبانی ل دەر قەھئ وەلاتی بۆ زیدەتر کارئ دیپلوماسی پئ ھاتبو راسپاردان، نەخشە و پلان ھاتنەدان بۆ ھندئ ھەمی پێدقیاتی د بەرھەڤ بن پلانین (ئەمی بی سئ) و بو ھەر پارێزگەھەکی کەرتەک ھاتنە دانان و ل سەرئاستئ قەزایا لێژنە ھاتنە دانان (حمو، 1961، 16-9-2024). خەلکی بخوہ ژئ د سەرکیشیا جەماوەری دا د ناخوہ دا رولئ سەرەکی دیت، زیدەبەری ئەوان نامەیین ب ریکا ئیزگەھین جفرین ھاتینە فرێدکرن و ریکەفتن ل سەر ھاتیە کرب بانگەوازی دانە ریکخستین ناخوھیی ژ جەماوەری ل دەلیڤین ناخوھیی یین گونجای دەست ھەلدن و سەرھلدا بکەن (شاھین، 1968، 2-7-2024).

ل 16 کانونا دووئ 1991 نامەھەک ژ لایئ نەوشیروان مستەفا یی بۆ مسعود بارزانی لئۆر دا بەشکرنا کەرتین ی.ن.ک ل سەرانسەری کوردستانی بو ھەر باژێرەکی ئەندامەک م.س ھاتە دانان بۆ کەرتئ دھۆک (ماموسنا نازم عومەر دەباخ) ھاتبو دەست نیشانکرن، دبەرەمبەر دا ل 17 کانونا دووئ 1991 نامەھەک ژ دەف مسعود بارزانی بۆ نەوشیروان مستەفا یی دەیت ھنارتن دبیزیتئ بۆ چوونین پ.د.ک. دگەل ی.ن.ک سەبارەت کەرتان 100% وەک ھەفتن و سەبارەت کەرتین پارتی ب ھەمان شیوہ بۆ ناڤین ھەر ھەمی کەرتین پ.د.ک. بۆ نەوشیروانی ھاتنە ھنارتن، سەبارەت لایئ بەھدینان ژبلی لقی ئیک (زعیم عەلی) ھندەکین دی دئ بو سەرکردایەتیا دەفەرئ ھاتن ھەلژاردن (رەشید، 2022، 89). ئەھئ ل دەمەکیڤا بۆ ل 17 کانونا دووئ 1991 ھیزین ئەمریکا و ھەڤەیمانان ئوپراسیونا لەشکەری ئەوا ھاتیە بناڤکرن ب گەردەلولا بیابانئ (عاصفە صحراء) بۆ سەر عیراڤی دەست پیکر تا 28 شوباتا 1991 یا بەردەوام بوو (الجیلی، 2007، 249؛ ریکانی، 2023، 32)

گرتن، نهگه نهف ليپورين نه با دا رهوش پتر نالوز بيت و نزيك بو شهرئ ناقحويي دناڤهرا هاولاتي و نهقان جاشان دا دروست بيت، بهلي يا باشتر ئمو بو نهف ليپورينه يا ب مهرج بان ب مهرما نهوئ چهندي دا د سر هلدانئ دا خوينا كوردان ب دهستئ كوردان نههئته رشتن و مفا ژئ بهينه و مرگرتن رولئ خوه د سر هلدانئدا بينن، بربارد چهندين بهرمان دروست بكنن، بهلي دگل نهفئ ژئ هر پارتهكي جودا بهرنامه پلانئن خوه دانان

ل نهوي دهمي پارتئ ديموركراتي كوردستان دناڤخوه دا ژ چوار لهقان (همولير، بههدينان، سليمانئ و كهركوك) پيك دهات، هيزين پيشمهرگهين خوه بو بهشداريكرنا د سر هلدانئدا و رزگار كرنا باژيرين كوردستانئ بو نهه ميحومر و سئ كهريت دابهشكرن، سهبارت كهريت بههدينان ب نهفئ رنگئ هاتبون دياركرن:

كهرتئ نيك: نامئدي گولان ژلايئ (عبدالعزيز تهيبئ) دهاته سرپرشتيكرن

كهرتئ دووئ: زاخو دهوك ژ لايئ سهيد صالحئ فه دهاته سرپرشتيكرن

كهرتئ سيئ: كهرتئ ناكرئ و شيخان ژ لايئ ميلازم بابهكري فه دهاته سرپرشتيكرن (مستهفا، 2009، 2049-250)

ديسان هر ل 15 شوباتا 1991 ليپورينا گشتئ بو همي جهته و مستهشارين دهست دگل حكومئتي بهعس همين هاته دهركرن، هينگئ نموشيروان مستهفايي گوت: "دڤيت مه و هفا بو ليپورين خوه ههبيت ريكي نهدين كهسئين تاوانبار بهينه كوشتن، نهگه لينهپورين دڤيت بچن ل دهقهرين ناقهراست و باشوورئ عيراقئ بژين، پشتئ چرخهكي دئ نهقئين نهوان ئاوارينئ كورد بن، ههكر نوكه ليپورين نهه ناهيلين ئيدي مللئتي مه ئاواره بن"، مسعود بارزاني گوت: "بوچونا من نه هوسا په نهقان جاشان هر ج مالي كومكري ل سر حسابا خوين ميلهت و شههيدان خوههدانا پيشمهرگهئ بي كومكري، دڤيت همي مال و سامانئ نهوان ژئ و هر بگرين بدينه نهوان پيشمهرگه و مالباتين شههيدان چهند سالان زحمت ديتئ" (سهنگاوي، 2005، 385)، ديسان ل دور نهفئ چهندي بوچونين جودا ههبون بو ليپورينا نهوان جاش و مستهشاران، هندك دببن نهف جاش و مستهشاره سرؤك هوز بوون خودان هيز بوون بي منعت بوون، هندهكين دي دببن پهيكرئ چاكي بي كوردستانئ عهشائيري هوز گهريه، نهف جاش و مستهشاره و هك سرؤك هوز نونهراتيا نهوان هوزان دكهن و ب تايهت بوكرئ ريخستنا سياسيا پارتين كوردستانئ دهاتنه ديتن(عهوش، 2021، 306). لي هر چوا بيت نهف ليپورينا گشتئ نيك ژ كارين باش بو، چونكي پشتئ نهفانان گهلهك هاولاتي هاتبون كوشتن و

خشتهيي كهريت پيشمهرگهئ ل دهقرا بههدينان

ژمارا كهرتئ	ناقئ محوري	ناقئ دهقهرين كهرتئ	بهرپرسي دهقرا	بهرپرسي كهرتئ
كهرتئ نيك	نامئدي - گولان	ا-سيار هتيكا، سهرسنگ، قهدش، نامئدي، كاني	شوكري نيروهئ	عبدالعزيز تهيب
		ب- ديرملووك، شيلادز، سيريئ	حبيب كلش	
كهرتئ دوو	زاخو-دهوك	ا-رزگاري، زاخو، تلکه بهر، هيزوا، دهركار عهجهم، بيترسئ، باتيفا، بيگوقا، كاني ماسئ	ملا رهمزان	سهيد صالح
		ب- مانكيش، حوجاڤا، دهوك، كورا، زاويته، باگيرا	فمتاح گولي	
كهرتئ سيئ	ناكرئ- شيخان	ا-ناكرئ: دينارته، گر بيش، بامشمش، ناكرئ، رأس العين، شهرمن، باكرمان، گر هسين، بهر دهرش	عقيد يعقوب	بابهكر زيباري
		ب- شيخان: قسروك، مريبا خليل كا، شيخان، نهتريش، كهلهكجي، چره، مهت، باعهريئ	تهمر رهمزان	

هندي قهكولمري دهستكاري تيدا نهكريه داکو رهسه نهتيا خو ژ دهست نهدهت.

ژلايهكي ديقه سهبارت نامادهكارين ي.ن.ك بهر هقئين نهوئ بو نهجامدانا سر هلدانئ نزيكي (3)

(برايهتي 1902، 1994/3/24) ههژيهه بيژين كيماسي بين دنهفئ خشتهيدا همين و ناقئ هندهك كهرتان و هك كهريتئ نامئدي، بامهرن و بهرواري بالا دناڤدا نينن، بهلي نهو ژيدهريئ نهف خشته بهلافكري بنتئ نامازه ب نهقان كهرتان دايه، ژ بهر

فەدیتین نوێ هاتین ناسکەر اکرن وەک ئەفی رەنگی لخوازی دیارکری:

1. حکومەتا عێراقی وەسا هزر دکر دەفەرا بە هەدینان دەفەرەکا ستراتیژی و هەستیارە، هەفسنورە دگەل باکووری کوردستان، هەردەمی گورانکاری ب سەر پێشەتاین سیاسیدا هات و پێشمەرگەیی دەست ب لێیان کەرن، دێ خەلکی باکووری کوردستان هاریکاریا هیزین پێشمەرگەیی کەن، دا هیزین پێشمەرگەیی شین ل ئەفی دەفەری بەردەوام مەترسیان ب ئێخنە سەر بنگەه و بارمگاین ئەو، ژبەر هەندێ هیزەکا زۆر رەوانەیی دەفەری کەر، گوند، باژێر، ریکێن گوند و باژێران ب دروستکەرنا بنگەهین سەربازی کونترۆلەر و دەفەر ب شۆبەهەکی توند ب هیزین خۆ دروینچەر دا هیزین پێشمەرگەیی چ لێیان ل دەفەری ئەنجام نەدەن.

2. قالاھییایا سیاسی و نەبوونا پەپوهندییان دناقبەرا سەرکردایەتیایا سیاسی یا کوردی و هیزین پێشمەرگەیدا ئەوین هاتین دەفەری، دیسان ئەو هیزین ل سەر سنووری ماین و هەولداين چالاکیین لەشکەری ب دژی هیزین عێراقی ئەنجامدەن، تووشی گەلەک ناستەنگان بوون، چونکی چەکی پیدقی دەستدا نەبو و کەلوپەلین خوارن نەبوون، ب تاییەتی بەردانا گوندان و فەگۆ هاستنا خەلکی بۆ کومەلگەهین زۆرەملی بەرپین پێشمەرگەیی زۆر تەنگەر بوون، گەلەک بزەحمەت بۆ پیدقیین ژیانە بدەستفە بپن، لەورا زیانین کاریگەر ب پێشمەرگەیی کەفتن و وەک پیدقی نەدشیان چالاکییان ئەنجامدەن و چالاکیین خۆ ب شۆبەهەکی لاواز و ل جەهین قەدەر ئەنجامدەن.

3. بەلاقبوونا هیزین پێشمەرگەیی ب شۆبەهەکی نەریکەستی، دا بەشبوونا ئەوان ل سەر چەندین مەفرەزەیین بچوویک و نەبوونا هەماھەنگییان دناقبەرا ئەواندا، خۆ نێزیکرنا ئەوان بۆ بنگەهین هیزین عێراقی ل سەر سنووران پتر کارین ئەوان بزەحمەت کەرن، چونکی هەر لێنەکا ئەوان ئەنجامدەدا راستەخۆ دەهاتن ناسکەرا کەرن و هیزین عێراقی ب فرۆکیان و چەکی پێشکەفتی جەهین ئەوان دەست نیشاندکەرن و هیرش دکرە سەر، زیانین بەهیز پیدکەفتن، چونکی هیزین پێشەتانی نەبوون ل هەوار ئەوان بەهین، هەر وەسا چەکی ب دژی فرۆکیان و گران ل بەر دەست نەبوون، ژبەر هەندێ نەچارەبوون خۆ فەکیشن بۆ دەفەری سەر سنووری نێزیکیی سنووری تورکیا. دبەر امبەردا تورکیا ب هەمی شیانین خۆ ریک ل ئەوان دگرت و نەدەیان دەربازی سنووری ئەوین بپن.

4. پستی شەری دووی یێ کەنداقی، لەدەمی لاوازیبوون و تیکچوونا رەوشا سیاسی ل عێراقی، دەرفەتین زبیرین بۆ کوردان هان پێش ژبۆ کونترۆلەرنا دەفەری خۆ ژ دامودەزگەهین حکومەتا عێراقی، دگەل هەندێدا نەبوونا پیلانەکا ستراتیژی و پەپوهندییان هەریی و نیقدەولەتی بین بەهیز کوردان نەشیا پینگافین دروست و ساخەلم بافیزن بۆ مفا وەرگرتنا ژ ئەوان دەرفەتان، بەرۆفاژی بەرێخۆدا بەدەستفەهینا کەلەپیتە و بەهیزکەرنا پینگەهین خۆ بین سیاسی و حیزبفە، چ گرنگیەکا وەسا بەهیز نەهافیت سەرنا دەولەتین زلەهیز بۆ پرسیا خۆ یا نەتەوی بەدەستفە بەهین، ل ناستەکی زۆری لاواز و نەپیدقی پینگافین خۆ هافیتن، دئەنجامدا خەلکی کوردستان تووشی کارساتین تراژیدی و مرۆفی بوون، دئەنجامدا پتر رەوشا ئەوان کوردین ل دەفەری خۆ ماین کەفت

هزار پێشمەرگەیین چەکدار ل ل سەر سنووری عێراق نیران ل ناوزەند، توژەلە و قاسمە رەش هەبوون، دیسان چەندین کەس ژ کادر پێشمەرگەیین خوە هەرتن دناف باژێران، ی.ن.ک. ب سەر پەشتای نەوشیروان مستەفایی زنجیرمیەکا کومبوان دگەل کادرین سیاسی و لەشکەری بین ئیکەتی ل قاسمە رەش دەفەری و سەر سنووری عێراق و نیران ئەنجامدان ب مەرەما خۆ نامادەکەرن بۆ هەر گورانکاریەکا ل عێراق و کوردستان دەیت پێش، م.س.ی.ن.ک. بۆ جیبەجیکەرنا پلانا خوە بریاردا کوردستان ب کەت چەند بەرمیەکا، هەر بەرمیەکی ئەندامەکی م.س. سەر پەشتایا ئەوی بکەت و لێزەمیەکا تاییەت بۆ جیبەجیکەرنا کاروباران دروست کەربو، هەر کەتەکا ژ چەند یەکیان پیکدەهات، نەوشیروان مستەفایی سەر پەشتایا هەمیان دکر (صالح، 2022، 47-48-49).

ل 2 کانوونا دووی 1991 پارتا سوسیالیست کومبوانەکا ئەنجامدا، هیز نامادەکەرن، چەند مەفرەزەهە هەرتن بۆ دەفەری جودا جودا، ژلایی خوە فە دەست ب هەرتنا نامەیان بۆ کەساتین نێزیکیی خوە ب تاییەت ئەوین دگەل حکومەتا عێراقی کەر (محمود، 2001، 256)، هەر دیسان چەندین کومبوان ب فەرماندە و پێشمەرگەیی خۆ کەر هیز و سەرکردین خوە بۆ چەند کەرتان دا بەشکەرن، (عومەر بۆتانی) سەر پەشتایا کەرتی دەفەرا بە هەدینان دکر (صالح، 2022، 50).

پستی د شەری داگیرکەرنا کۆیت دا سویایی عێراق ژ بەر ئیک چووی، شیانین سەربازی ئەوین نا ناستەکی بەرچاڤ هاتنە خوار، ئەفە دەلیفمیەکا گونجایی بۆ خەلکی کوردستان ب دژی دامودەزگەهین حکومەتا عێراقی رابن (بارزانی، 2022، 63)، ل 4 ئادارا 1991 ل کوردستان هەندەک لێن و بزاق دناف خەلکی چوار قورنە دا دەست پینکەرن، هەر ئیکسەر فرقا (24) یا لەشکەری حکومەتی تەقل خەلکی کەر و ل 5 ئادارا 1991 خەلکی رانیا ب هەمی تەخ و چبیین خۆ فە هیرش کەرە سەر دەزگەهین ئەمن و هەولگیریی باژیری رانیا وەک ئیکەم باژیری کوردستان ژ حکومەتا عێراقی هاتە نازادکەرن، هەر ژ بەر ئەفی چەندی ژ ناسناتی دەرزیینا سەر هەلدانی ل سەر هاتە دانان، د رۆژین پاشتر (7-21 ئاداری 1991) سەر هەلدانی ل باژیری سلیمانی و هەولیر و دھۆک و کەرکوک و زوربەیا دەفەری کوردستان دەستپیکەر (عەبدولکەریم، 2011، 201).

دشیت بەیئە گۆتن کو داگیرکەرنا وەلاتی کۆیتی ژ لای سوپایی عێراقی فە ل سالا 1990 ئ، وەک وەرچەر خانەکا ستراتیژی د مێروویا سیاسی یا دەفەری دا، دەرفەتەکا زبیرین و کاودانەکی گونجایی نافدەولەتی بۆ بزاقا رزگاریخوارییا کوردی دروستکەر، چونکی لاوازیبوونا دامودەزگەهین سەربازی و شکەستنا شەرعیەتا نافدەولەتی حکومەتا عێراقی یا هەفەدەم بوو دگەل نەرازیبوونا جەماوەری، سەرەرای هەولین لایەنین سیاسی بین کوردی ل باشووری کوردستان بۆ دروستکەرنا بەرمیەکی ئیکگرتی بۆ دزایەتیکەرنا حکومەتا عێراقی.

نەجام

پستی فەکۆلین ل سەر مزارین ئەفی بابەتی (پێشەتاین سیاسی و لەشکەری ل دەفەرا بە هەدینان 1988-1991 خواندەنەکا مێرووی و سیاسی) هاتیە ئەنجامدان چەندین

15. نورهی، عمر خالد عزیز (1965)، 10-3-2025، زاخو لەقا هەشت.
16. کیستەیی، رزگار (1961)، 25-6-2025، ئەفرۆستی دھۆک.
17. پیرموس، ئەحمەد (1959)، 13-7-2024، ناحیا بامەرنی.
18. صالح، محمد محسن (1963)، 26-4-2025، نامیدی.
19. حفظ الله، عبدالله صالح (1952)، 29-5-2025، زاخو.
20. باخوونیی، کنعان عبدالرحمان (1965)، 22-3-2025، دھۆک فەیدی.
21. ئەحمەد، خواجە سعید (1969)، 15/1/2025، دوازدە ملانی.
22. حمو، فەهیم عبدالله (1961)، 16-9-2025، دھۆک ئەنجومەنی پارێزگەھا دھۆک.
23. کلحی، محمد (1938)، 28-1-2025، دھۆک، شاخکی.
24. علی، صبری مەسیحا (1951)، 18-9-2024، دھۆک زرکا.
25. سندی، حکمەت سلمان خورشو (1968)، 16/7/2024، زاخو، گرک سندی.
26. تاهر، خالد محمد (1951)، 11-9-2024، دھۆک زوزان ستی.
27. کێڤلی، خالد ئەحمەد صبری (1957)، 8-11-2024، دھۆک مالتا.
28. باخوونیی، رجب ئیبراھیم علی (1959)، 25-9-2024، دھۆک گری باسی.
29. زیوکی، نجم الدین حسین صادق (1959)، 16-11-2024، دھۆک بیسری.
30. پیرومەری، لزیگن خلیل ملحم (1962)، 5-10-2024، دھۆک حی الشرتە.
31. سندی، عبدالله بشار (1954)، 23-7-2024، زاخو.
32. شاھین، سەگقان تەلو (1968)، 2-7-2024، زاخو.
33. ئیسماعیل، حمید خواستی (1939)، 1-7-2024، زاخو عەباسیک.
34. وەرمنلی، چولی (1950)، 25 حەزيران 2025.

هەشت: نامەیین ئەکادیمی ماستەر و دکتۆرا

35. عەلی، عادل صدیق (2014). کۆمەڵکۆژی کورد لە جەنگی ئێران-عێراقدا هەلبەجە (1988/3/16) بەنومە، توێژینەویەکی (مێژوویی-سیاسییە)، (نامەیکە ماستەرە، بەشی مێژوو سکولی زانستە مروفايهتیەکان، زانکۆ سلیمانی).
36. ابوبکر، توانا قادر (2017). بەری کوردستانی 1987-1992 توێژینەویەکی مێژوویی سیاسی، (نامەیکە ماستەرە، بەشی مێژوو، کۆلیژی زانستە مروفايهتیەکان، زانکۆی راپەڕین).
37. عەبدوللا، سەلام عەبدولکەریم (2009). حزبی سوسالیستی کوردستان (1979-1991)، (نامەیکە ماستەرە،
38. بشار، بیروز عبدالله (2025). سیاسەتا تورکیا بەرامبەر پرسی کوردی ل عێراقی 1980-1991 خواندنهکا مێژوویی، کۆلیژی زانستین مروفايهتی زانکویا زاخو.
39. ریکانی، حەجی مصطفی شیخو (2023)، کوردستان العراق في السياسة الأمريكية (1991-2005)، رسالە ماجستیر، کلیة التربية، جامعة الحمدانية.
40. الجميلي (2007). تأثیرات انتهاء الحرب الباردة علي سلطات مجلس الأمن في حفظ السلم والأمن الدوليين (اطروحة دكتوراه، کلیة القانون، جامعة سلیمانیة).
41. مستەفا، زوزان ناسر (2013). ئوپراسیۆنین ئەنفالی ل کوردستانی دەرئەنجام و کاردانەقە (23 شوباتا - ئەیلولی 1988)، قەکۆلینەکا مێژوویی، هەولێر.
42. عەلی، نێچیرقان مراد موسی (2023). نامیدی (1975-1991) (قەکۆلینەکا سیاسی- لەشکەری)، دھۆک.
43. گەلانی، کەسەر عەزیز (2009)، باشوری کوردستان لە سالی (1958) وە تا ئەمڕۆ، چاپخانە ی کاروان، هەولێر.
44. صالح، عەدالەت عومەر (2002). ئەنفال و ئافرەتی کورد، هەولێر.
45. کوجیرا، کریس (2007). الکتاب الأسود لصادم حسین، ت: خسرو بوتانی، آر بیل.
46. وۆج، میدل ئیست (2004). جینوساید لە عێراقدا پەلاماری ئەنفال بو سەر کورد، و: محمد حەمە صالح توفیق، سلیمانی.
47. دوسکی، علی نبی صالح (2006). عملیات الأتفال في كردستان العراق، دھۆک.
48. کەریم، عەننان، موعین، ئەحمەد (2021). 1980-1990 دەیی کارەسات، تاران.
49. ئەمین، فاروق محەمەد (2014). سیاسەتی ئێران بەرامبەر جولانەوی رزگارخوازی کورد لە باشوری کوردستان (1975-1989)، هەولێر.
50. بەندی، علی (2001). ئەنفالکرن بە هەدینان، دھۆک، ب3.
51. مستەفا، ناسر عەبدولرحمان (2009). راپەڕینی ئاداری (1991) لە باشوری کوردستان لیکۆلینەویەکی مێژوویی سیاسی، ب، ج.
52. عەبدولکەریم، سەلام (2011). ژبانی سیاسی لە باشوری کوردستان 1975-1991، ب، ج.
53. سەنگەسەری، عوسمان (2013). پارتیزانی مەرگ و ژبانەوی، سلیمانی.
54. سەلح، گوران ئیبراھیم (2013). دۆزی کورد لە بازەنی پەڕوونەکانی ئەمریکا عێراقدا 6/ئادارا 1975-1990/2، 1990.
55. میرخان، عەباس غەزالی (1999). خواکۆرک 1988 و راپەڕین 1991، هەولێر.

دوازده: رۆژنامه ب زمانى كوردى

1. برايهتى، ژماره 1902، 24 ئادارا 1994.
2. بهرەى كوردستانى، ژماره 18، ماوتى 1990.
3. بهرەى كوردستانى، ژماره 24-25، شوباتا 1991.
4. بهرەى كوردستانى، ژماره 16، كانونا دووى 1990.

سيزده: رۆژنامه ب زمانى عهريه

1. رۆژنامهى خهبات (النضال)، ژماره (579-580)، ئيار و حوزهيران 1988.
2. جريدة الثورة، رقم 3905، التاريخ 11-21-1988.

چوارده: نهنگلوبيديا

1. دهستهى ئينسكلؤبيدياى پارتى ديموكراتى كوردستان (2021). ميژووى پارتى ديموكراتى كوردستان-كونگره كونفرانس (پروگرام و پيرهوى ناوخو)، ههولير.
2. پيشهوا، دهرسيم (2011)، نهنگلوبيديا تومنتبارانى شالوى نهفالى له باشورى كوردستان 1987-1988، ههولير.

56. صالح، ههكهفت عبدالواحد (2022). پيشهاتين سياس ل كوردستانا عيراقى 5 ئادارا 1991-1 گولانا 1994 فهكولينهكا ديروكى سياسى، دهوك.

57. عهبوش، هونهر (2021). جهنگاوهر و شههيدين مالباتا عهبوشى، زاخو.

ب- پهرتووك ب زمانى عهريه

58. كركوكي، كمال (2016). دولة كردستان الحديثه، أربيل.
59. صادق، پشتيوان (2012). نحو تأسيس دولة كردستان، أربيل.

دهه: ژيدير كونفرانس

60. Public Paper of the Presidents of the United States: George H. W. Bush, 15 February 1991.

يازده: گوڤار ب زمانى عهريه

61. عبود، زهير كاظم (2022). جريمة الاتجار بلفتيات الكورديات ضمن جرائم الأنفال، مجلة فصلية تصدر عن هيئة الوطنية العليا للمساءلة و العدالة، عدد (2)، بغداد.
62. أحمد، هيام حاجى (2025). التخطيط الاستراتيجى الاعادة تنظيم البيشمركة في بادينان فترة ما بين حملة الأنفال 1988- انتفاضة 1991، گوڤارى نهكاديمياى كوردى، اربيل.

الملخص:

خلال الفترة الممتدة بين عامي 1988 و 1991، وفي ظل التطورات الحرجة التي شهدها العراق، اتسمت الأوضاع السياسية والعسكرية في منطقة بهدينان بالتوتر العام والحساسية البالغة. ويعزى سبب هذا الوضع إلى العمليات العسكرية الواسعة التي شنتها الحكومة العراقية في ذلك الوقت ضد الشعب الكردي بصفة عامة، وسكان المنطقة بصفة خاصة. إذ نشأ في تلك الحقبة نوع من الفراغ السياسي في المنطقة، بعد أن فقدت القوى الكردية سيطرتها الميدانية الفاعلة والتي تمكنها من التصدي للقوات العراقية. وبالتوازي مع ذلك، سعت مفارز الأحزاب السياسية الكردية بأسلوب حرب المجاميع المسلحة إلى التمرکز في المناطق القريبة من الحدود بهدف تقييم الأوضاع الميدانية، والشروع في بناء تنظيمات سرية، وتنفيذ عمليات عسكرية ضد القوات العراقية في المنطقة؛ ولا سيما بعد التحولات السياسية الجذرية التي طرأت على المشهد العراقي إثر غزو الكويت في ذلك الوقت. وكذلك تلك الأحداث السياسية والعسكرية التي شهدتها المنطقة في تلك المرحلة إذ بقيت مفتقرة إلى التحليل الدقيق والتوثيق الواضح، ومن هنا تأتي هذه الدراسة لتبحث بأسلوب علمي ومنهجي تفاصيل هذه القضايا خلال تلك الفترة الحساسة.

إنّ الهدف الرئيس من هذا البحث هو تسليط الضوء على المستجدات الناجمة عن التحركات السياسية والعسكرية العراقية في المنطقة، ورصد تداعياتها على المشهد الكردي وقواه السياسية. فقد أوجدت تلك التحولات فرصة ذهبية للقوات الكردية إذ مكنتها من إعادة تنظيم صفوفها واستئناف نشاطها السياسي، فضلاً عن ذلك تأثيرها المباشر في تعبئة المشاعر لسكان المنطقة، مما دفع بالأهالي للانخراط في عمليات المقاومة المسلحة ضد القوات العراقية.

ويسعى هذا البحث إلى الإجابة عن حزمة من التساؤلات الجوهرية المرتبطة بموضوعه، ومنها: ما طبيعة تأثير حملات الأنفال على الهيكلية التنظيمية للقوى الكردية؟ وما الآليات والأساليب التي انتهجتها القوى الكردية في ذلك الوقت لممارسة أنشطتها السياسية المناهضة للوجود العسكري العراقي؟ وما الانعكاسات والتأثيرات التي خلفتها المستجدات السياسية في العراق على موازين القوى في المنطقة؟ وكيف سعى الكرد لاستثمار تلك التحولات استراتيجياً لصالحهم؟ وما الخطوات الفعلية التي اتخذتها الأطراف السياسية الكردية في سبيل نيل حقوقها القومية؟ وكيف كان رد فعل الحكومة العراقية تجاه تلك التطورات في المنطقة؟.

الكلمات الدالة: الأنفال، بهدينان، البيشمركة، الجبهة الكوردستانية، قوات حزب العمال الكوردستاني.

THE POLITICAL AND MILITARY DEVELOPMENTS IN BAHDINAN AREA 1988-1991 A HISTORICAL AND POLITICAL STUDY

ABSTRACT:

From 1988 to 1991, among the most sensitive developments that appeared in Iraq, as a result of the Iraqi military operation against the Kurdish people, the political and military situation of Bahdinan area became most sensitive generally. Hence, during that time a political vacuum appeared in that area, the Kurdish forces did not have much power to suppresses Iraqi forces from their attacks, nonetheless, the Kurdish parties moved inside border as a partisan group to assess the region, to reorganize its clandestine organization and conduct partisan activities against the Iraqi forces in that area particularly after appearing political development because of Iraqi's attack on Kuwait. These political and military developments that happened in the region during that time became unclear, therefore, this study attempts to depict this sensitive stage deeply. The main objective of this study is to show these developments that heppaned as a result of the political and military of Iraq in the region, likewise, to demonstrate the Kurdish and Kurdish political parties' conditions, as the political development that were emerged in the region brought a golden opportunity for Kurdish parties to reorganize their organization and political activities also directly effected on the people's feeling to conduct partisan activities against Iraqi forces. Within its writing, this article attempts to answer some related questions, such as how did the Anfal campaigns affect the Kurdish parties' organization? how did Kurdish parties' attempt to conduct political activities against Iraqi forces? How did Iraq's development effect its forces in that region and what strategy Kurds used to take advantageous from that developments? Did the Kurdish poltical parties attempt to take advantageous from that development? What was the Iraqi government reaction towards these developments which happened in the region?

KEYWORDS: Anfal, Bahdinan, Peshmarge, Kurdish Front Line, Pkk Forces.